

АГРАРЕН УНИВЕРСИТЕТ- ПЛОВДИВ

ФАКУЛТЕТ ПО ИКОНОМИКА

КАТЕДРА ИКОНОМИКА

Бутринт Битичи

**РОЛЯТА НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО ЗА
ИКОНОМИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ НА
РЕПУБЛИКА КОСОВО**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за придобиване на образователна и научна степен „ доктор“

професионално направление : **3.8. Икономика**

научна специалност : **“Икономика и управление (селско стопанство)”**

Научни ръководители : доц. д-р Надежда Благоева

доц. д-р Росица Белухова-Узунова

Пловдив, 2025

Дисертационният труд е рецензиран и внесен за защита на заседание на Катедрения съвет на катедра „Икономика“, Факултет Икономика при Аграрен университет – Пловдив.

Данни за дисертацията:

- Обем – 238 страници
- Брой фигури – 43
- Брой таблици – 30
- Брой използвани източници – 264
- Брой публикации на докторанта – 3

Защитата ще се състои на 28.11.2025 г. от 13:00 часа в зала 322 на Агрономическия факултет, на открито заседание на научното жури в състав:

проф. д-р Димо Атанасов Атанасов

доц. д-р Ваня Кръстева Георгиева

доц. д-р Александър Красимиров Давчев

доц. д-р Екатерина Димитрова Кюскиева-Арабска

доц. д-р Валентина Иванова Маринова

Материалите, свързани със защитата, са достъпни на интернет страницата на Аграрен университет – Пловдив: www.au-plovdiv.bg, както и в библиотеката на Аграрен университет – Пловдив, ул. „Менделеев“ №12.

Съдържание

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИЯТА	4
1. Актуалност на темата	4
2. Цел, обект и предмет и задачи на изследването.....	5
3. Методи на изследване	7
II. ОСНОВНА СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА	8
ГЛАВА I: ТЕОРЕТИЧНА И МЕТОДИЧЕСКА РАМКА НА ИКОНОМИЧЕСКИЯ РАСТЕЖ И РОЛЯТА НА ЗЕМЕДЕЛИЕТО	8
ГЛАВА II: ЕВРОПЕЙСКИ И РЕГИОНАЛЕН КОНТЕКСТ В РАЗВИТИЕТО НА АГРАРНИЯ СЕКТОР.....	13
ГЛАВА III: ИКОНОМИЧЕСКО И АГРАРНО РАЗВИТИЕ НА РЕПУБЛИКА КОСОВО: АНАЛИЗ И ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ	22
ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ.....	47
III. ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИЯТА	53
1. Научно-теоретични приноси.....	53
2. Научно-приложни приноси	54
ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	55

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Актуалност на темата

Земеделието исторически е било крайъгълен камък на икономическото развитие, като е служило за основа за продоволствена сигурност, генериране на заетост и структурна трансформация. В ранните етапи на развитието си този сектор допринася значително за brutния вътрешен продукт и осигурява капитал за индустриален растеж. Освен това, повишената производителност в земеделието играе ключова роля за намаляване на бедността в селските райони, гарантиране на социална стабилност и стимулиране на търсенето на стоки и услуги в икономиката като цяло. Макар глобалният фокус често да се измества към индустриализацията и сектора на услугите, стратегическото значение на земеделието остава особено видимо в развиващите се и преходни икономики, където селското население и земеделския поминък продължават да доминират.

В Косово, една от най-младите държави в Европа, където голяма част от населението живее в селски райони, земеделието остава жизненоважен елемент от националната икономика. Секторът допринася съществено за БВП, заетостта и доходите в селските райони, въпреки структурни предизвикателства като раздробеност на земята, остарели технологии, ограничен достъп до финансиране и уязвимост към климатични промени. Освен това Косово остава нетен вносител на храни и селскостопански продукти, което излага икономиката му на външни сътресения и подчертава необходимостта от укрепване на вътрешните агрохранителни вериги.

Едновременно с това аграрният сектор на Косово притежава значителен нереализиран потенциал. Благоприятните агроекологични условия, младата селска работна сила и доброто географско разположение в близост до пазарите на ЕС могат да превърнат земеделието в основен двигател на приобщаващия растеж и трансформация. Усилията на Косово за интеграция в Европейския съюз допълнително засилват значението на хармонизирането на националните аграрни политики с Общата селскостопанска политика (ОСП) на ЕС. Такова съответствие предлага възможности за повече инвестиции, институционална модернизация и по-добър достъп до предприемачески фондове.

Следователно изследването на ролята на земеделието в икономическото развитие на Косово е от съществено значение. Укрепването на сектора може да допринесе за постигането на по-широки цели, включително намаляване на бедността, подобряване на търговския баланс, създаване на работни места и екологична устойчивост. Реализирането на този потенциал изисква цялостна политическа реформа, целенасочени инвестиции и силна институционална координация, така че земеделието да се превърне в стълб на устойчивия и приобщаващ растеж по пътя на Косово към интеграция в ЕС.

В академичен контекст ролята на земеделието в икономическото развитие предлага ценна перспектива за интердисциплинарни изследвания, обединяващи икономика, публични политики, екология и социология. Анализът на сектора не само подпомага формулирането на национални стратегии и планове за развитие, но и допринася за по-широкия регионален дебат относно прехода, структурната трансформация и зелената икономика. Следователно цялостното изследване на развитието, предизвикателствата и перспективите на аграрния сектор в Косово е необходимо както за академичните среди, така и в политически контекст, особено в регион, който все още се сблъсква със социално-икономически дисбаланси в развитието и наследство от конфликти.

2. Цел, обект и предмет и задачи на изследването

Изследването е фокусирано върху земеделския сектор на Република Косово, като разглежда неговото значение в по-широкия контекст на икономическото развитие на страната. Проучването представя оценка на икономическата роля на земеделието в Косово, включително преглед на макроикономическата среда, ключовите показатели за развитие, инфраструктурните ограничения и други критични предизвикателства пред устойчивия растеж. Специално внимание е отделено на производствените структури в земеделието, секторните политики и стратегическите рамки, насочващи развитието на земеделието в Косово.

Целта на изследването е да се анализира ролята на земеделието в устойчивото икономическо развитие на Косово чрез теоретична и емпирична оценка на неговите структурни характеристики, динамика и потенциал за бъдещ растеж, с акцент върху извеждането на релевантни политически изводи за подкрепа на по-ефективни стратегии.

Обект на изследването е националната икономика на Косово, разгледана чрез призмата на нейния икономически растеж и пътищата към устойчиво развитие.

Предмет на изследването е влиянието на земеделието върху устойчивото развитие на Косово, анализирано чрез ключови показатели като растеж на БВП, заетост, доходи, търговски баланс и съгласуваност с политиките на ЕС.

Изследването се концентрира върху системен анализ на селското стопанство, включително неговата роля в националната икономика, приложените институционални мерки, както и въздействието на глобализацията върху ефективността и конкурентоспособността. Освен това, изследването се допълва с анализ на агроикономическите и селскостопанските политики на ЕС, както и със сравнителен преглед на тенденциите в земеделието в страните от Западните Балкани и Турция, предоставяйки регионална перспектива за развитието на земеделието.

Основните задачи на проучването включват:

- Представяне на теоретична рамка на икономическия растеж чрез преглед на теориите за растежа;
- Установяване на концептуална и емпирична връзка между земеделието и устойчивото икономическо развитие;
- Определяне на методологическата рамка, включително изследователския подход, събирането на данни, източниците на информация и аналитичните инструменти, особено иконометричните модели за оценка на въздействието на земеделието върху икономическите показатели;
- Анализ на развитието на аграрния сектор в контекста на ОСП на ЕС , като се подчертава еволюцията на политическите инструменти, реформите и тяхната значимост за страните кандидатки и потенциални кандидатки, включително Косово;
- Изследване на тенденциите и предизвикателствата на развитието в страните от Западните Балкани и Турция с фокус върху производителността, хармонизацията на политиките с ЕС и социално-икономическите ефекти от трансформацията на земеделието;
- Оценка на макроикономическата среда на Косово, идентифициране на структурните ограничения и институционалните бариери за напредък;

- Оценка на земеделската структура на Косово, включително използването на земята и производствените системи, както и преглед на националните приоритети и стратегически рамки за развитие на селските райони;

- Представяне на емпиричен анализ на приноса на земеделието към икономическото развитие чрез използване на иконометрично моделиране за оценка на връзката между земеделските показатели и макроикономическите резултати;

- Идентифициране на предизвикателства и ограничения и формулиране на политически препоръки за насърчаване на устойчивото земеделско развитие в Косово.

3. Методи на изследване

Методологичният подход включва както качествен, така и иконометричен анализ, базиран на вторични данни и сравнителен литературен преглед. Изследването интегрира теоретичен анализ, оценка на политики и секторни сравнения, като фокусът е върху икономическата роля на земеделието, неговата структура и политическото му приложение в ЕС, Западните Балкани и Косово.

За теоретичната основа са използвани методи като анализ и синтез за систематизиране на концепциите за растеж и земеделско развитие, индукция и дедукция за изграждане на хипотези и извеждане на заключения, исторически метод за проследяване еволюцията на земеделието и трансформацията на Косово, както и сравнителен анализ за оценка на сходства и различия със съседните балкански страни и ЕС.

На емпирично ниво са приложени описателни статистики за изследване на макроикономически и земеделски показатели, а анализът на времеви редове проследява динамиката на БВП, производството и инвестициите. За гарантиране на надеждност и са използвани тестовете Augmented Dickey-Fuller (ADF) и Phillips-Perron (PP). Целта им е да определят реда на интеграция и да установят как следва да се използват променливите преди провеждането на регресионен и коинтеграционен анализ. В емпиричната част е приложен Vector Error Correction Model (VECM), за да се улови както краткосрочната динамика, така и дългосрочните връзки между земеделската продукция, капиталовото формиране, образованието и БВП на глава от населението в Косово.

Освен това, анализът на документи е използван за изследване на политическата рамка и институционалните механизми, като е направена и сравнителна оценка на страните от Западните Балкани и ЕС.

Целта е да се изследва връзката между земеделското развитие и икономическия растеж и критично да се оцени степента на съгласуваност и ефективност на политиките в Западните Балкани и Косово, особено в контекста на интеграцията в ЕС.

II. ОСНОВНА СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

ГЛАВА I: ТЕОРЕТИЧНА И МЕТОДИЧЕСКА РАМКА НА ИКОНОМИЧЕСКИЯ РАСТЕЖ И РОЛЯТА НА ЗЕМЕДЕЛИЕТО

Тази глава представя теоретичните, концептуалните и методологичните основи на изследването. Тя започва с преглед на ключовите понятия, теории и модели на икономически растеж, от класическите подходи до съвременните рамки, като неокласическия модел на Солоу и ендегенната теория на растежа, като се подчертава тяхното значение за разбирането на дългосрочното развитие и ролята на земеделието. Освен това се идентифицират основните двигатели на икономическия растеж – натрупването на капитал, производителността, технологиите, институционалните фактори и търговията, като се акцентира върху приноса на земеделието към БВП, заетостта, структурната трансформация, намаляването на бедността и продоволствената сигурност, особено в развиващите се и преходни икономики.

В главата допълнително се разглежда връзката между аграрната политика и устойчивото развитие, като анализира ролята на технологиите и иновациите, включително прецизното земеделие, дигитализацията и биотехнологиите за повишаване на ефективността и подобряване на резултатите. Очертани са основните предизвикателства, които ограничават развитието на земеделието, като раздробеност на земята, ниска конкурентоспособност, ограничени инвестиции, екологичен натиск и слаби институции. Накрая се представя методологичната рамка на изследването, която съчетава литературен преглед, политически анализ и сравнителни методи.

Настоящото изследване прилага **смесен подход** – описателен, аналитичен и сравнителен, за да изследва връзката между аграрната политика и икономическото развитие в страните от Западните Балкани, с особен фокус върху Косово.

Изследването започва със **систематичен литературен преглед** на класическите и съвременните теории на растежа, като се поставя акцент върху неокласическия модел на Солоу, разширен с включването на аграрната продукция (Romer, 1990; Barro & Sala-i-Martin, 2004). Този модел осигурява рамка за оценка на приноса на земеделието към производителността и растежа на БВП.

Политическият анализ изследва еволюцията, целите и въздействието на ОСП на ЕС, със специален акцент върху реформите и рамката за периода 2023–2027 г., включваща директни плащания, мерки за развитие на селските райони и „зелена архитектура“ (Erjavec et al., 2018; Volk et al., 2012; Matthews, 2022). Изследването оценява усилията на страните от Западните Балкани, и по-специално на Косово, за съгласуване със стандартите на ЕС.

Сравнителният анализ оценява структурните характеристики, производствените тенденции и политическите мерки в региона, като подчертава общите предизвикателства – раздробена собственост върху земята и ниско равнище на инвестиции (Bogdanov et al., 2023; Bajramović et al., 2023). Основни показатели – използване на земята, производителност и пазарна интеграция, се сравняват между отделните държави.

Източниците на данни включват политически документи, националната статистика и доклади на Европейската комисия. Описателната статистика и междустрановите сравнения се използват за тълкуване на тенденции в производството, бюджетните разходи и ефективността на политиките.

Методологичната рамка, основана на **литературен преглед**, интегрира систематичен преглед и синтез (Tranfield et al., 2003), като се опира на теориите за развитие (Todaro & Smith, 2015; Johnston & Mellor, 1961), оценки на ОСП и изследвания върху технологиите, иновациите и устойчивостта (FAO, 2022; Đokić et al., 2022). Анализът обхваща хармонизацията на политиките (Vaško, 2023; Volk et al., 2012), институционалната готовност, управлението на субсидиите и усвояването на финансовата подкрепа от ЕС.

Сравнителната и секторната рамка изследва показателите за производителност – брутна добавена стойност (БДС), обща факторна производителност (TFP), производителност на труда и добиви – във връзка с политическите приоритети като

конкурентоспособност, пазарна интеграция и екологична устойчивост. Анализът на Косово разглежда приноса на земеделието към БВП, заетостта, търговския баланс и публичните разходи, като използва данни от Министерството на земеделието, горите и развитието на селските райони и Агенцията за статистика на Косово за оценка на резултатите и въздействието на политиките.

Въпреки различните алтернативи, представени в теоретичната част на изследването, настоящото проучване възприема неокласическия модел на Солоу поради неговата аналитична яснота и динамична структура, като го разширява с включването на земеделието като определящ фактор за растежа.

Анализът е разширен, за да включва фактори на аграрния сектор, които влияят върху икономическия растеж. Така производствената функция придобива следния вид:

$$Y(t) = K(t)^{\beta} \cdot AGO(t)^{\lambda} \cdot [A(t) \cdot L(t)]^{\lambda} \quad (1)$$

Където :

- $Y(t)$ представлява средния икономически темп на растеж, изразен чрез БВП на глава от населението в постоянни щатски долари от 2015г.
- $L(t)$ участва в модела мултипликативно, като $a(t) \cdot L(t)$ представлява ефективния труд, измерен чрез завършено средно образование.
- Капиталът в период t се представя чрез брутно капиталово .образуване.

Тази формулировка позволява емпирична оценка на ролята на земеделието наред с капитала и човешкия капитал в икономическия растеж на Косово за периода 2009–2020 г.

Опростеният емпиричен модел е:

$$PCGDP = f(GCF, EDU, AGO) \quad (2)$$

Където:

- $PCGDP$ = Брутен вътрешен продукт на глава от населението (в постоянни щатски долари от 2015 г.)
- GCF = Брутно капиталово образуване (в постоянни щатски долари от 2015 г.)
- EDU = Процент на завършено средно образование (%)
- AGO = Земеделска продукция

На база на възприетия по-горе модел, основното уравнение на регресионния модел се записва по следния начин:

$$y_t = \beta_0 + \beta_1 x_{1t} + \beta_2 x_{2t} + \dots + \beta_n x_{nt} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Където y_t е зависимата променлива, $x_{1t}, x_{2t}, \dots, x_{nt}$ са независимите променливи, $\beta_0, \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_n$ са коефициентите, които трябва да бъдат оценени, а ε_t е грешковият член, който включва всички други фактори, влияещи върху зависимата променлива, но неотразени в анализирания независими променливи.

Методическа рамка

Основна хипотеза:

Н₀: Земеделският сектор има съществена роля в икономическото развитие на Република Косово.

Поддържащи хипотези:

Н₁: Интеграцията на нови технологии в земеделието на Република Косово подобрява производството и конкурентоспособността на земеделския сектор.

Н₂: Приемането и хармонизирането на аграрните политики със стандартите на Европейския съюз ще допринесат за подобряване на земеделския сектор в страните от Западните Балкани, включително Република Косово.

Н₃: Въвеждането на устойчиви земеделски практики и политики има положителен ефект върху дългосрочната устойчивост на земеделския сектор в Република Косово.

От гледна точка на методологията в иконометричния анализ е от съществено значение да се избере подход, който съответства на естеството и специфичните характеристики на редовете от данни за анализирания връзка, за да се получат икономически обосновани изводи и резултати.

Резултатите показват, че повечето променливи имат единичен корен, т.е. са нестационарни на ниво. В този случай, тъй като повечето променливи стават стационарни след първа разлика (т.е. са интегрирани от един и същи ред) и в модела присъстват ендеогенни променливи, най-подходящата иконометрична техника е техниката на коинтеграция на Йохансен (Johansen, 1992). Тя се основава на метода на Максималната вероятност (Maximum Likelihood) и позволява разграничаване на краткосрочната и дългосрочната динамика в данните.

Като се има предвид, че повечето променливи са нестационарни на ниво, но стават стационарни след първа разлика (I(1)), и че моделът включва ендогенни променливи, се прилага методът на коинтеграция на Йохансен (1992). Тази многовариантна техника:

1. Оценява модел на векторна авторегресия (VAR).
2. Преобразува го във векторен модел с корекция на грешката (VECM), за да обхване краткосрочната и дългосрочната динамика.
3. Определя броя на коинтеграционните вектори чрез статистиките Maximum Eigenvalue ($\lambda_{\max}$) и Trace (λ_{trace}).
4. Принципът на Pantula се прилага за избор на подходяща спецификация на детерминистичната тенденция. За целите на това изследване е избран модел 4 (с константа и в двете уравнения и ограничен тренд в дългосрочен план), тъй като най-добре съответства на тенденциите в дългосрочния растеж.
5. След установяване броя на коинтеграционните вектори е необходимо да се пристъпи към тяхното изчисляване. Моделът, базиран на наличието на коинтеграционен вектор, тоест съдържащ механизъм за корекция на грешката, е известен като Векторен модел с корекция на грешката (VECM) (Harris and Sollis, 2003).

Общият вид на този модел е следният:

$$\Delta X_t = \alpha \beta^t X_{t-1} + \sum_{i=1}^{k-1} \Gamma_i \Delta X_{t-1} + \varphi D_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

X_t – вектор на ендогенните променливи;

Δ – оператор на първа разлика;

$\alpha \beta^t X_{(t-1)}$ – член за корекция на грешката (error correction term);

Γ_i – параметри, описващи краткосрочната динамика;

D_t – детерминистични компоненти;

ε_t – стохастична грешка

$$\Gamma_0 \Delta y_t = \alpha [\beta : \eta] y_{t-1} + \Gamma_1 \Delta y_{t-1} + \dots + \Gamma_p \Delta y_{t-p} + B_0 x_1 + \dots + B_q x_q + CD_t + u_t \quad (5)$$

където $y_t = (y_{1t}, \dots, y_{kt})$ е вектор от K наблюдаеми ендогенни променливи $x_t = (x_{1t}, \dots, x_{Mt})$ е вектор от M наблюдаеми екзогенни или немоделирани променливи.

Приема се, че векторът на остатъците е K-измерен ненаблюдаем процес с нулево средно значение и положително определена ковариационна матрица.

Параметричните матрици α и β имат размерности $(K \times r)$ и трябва да имат ранг r . Те определят дългосрочната част на модела, като β съдържа коинтеграционните връзки (в нашия случай – коефициента от централен интерес в това изследване), а α представлява коефициентите на корекция на тази връзка при отклонение от равновесие.

Изследването признава съществуването на ограничения, свързани с последователността и наличността на данните, особено за Косово и някои страни от Западните Балкани, където данните за аграрния сектор може да са непълни, остарели или методологически несъгласувани. Тези ограничения се компенсират чрез триангулация на множество източници и кръстосана проверка на институционални данни, с цел гарантиране на точността на резултатите.

ГЛАВА II: ЕВРОПЕЙСКИ И РЕГИОНАЛЕН КОНТЕКСТ В РАЗВИТИЕТО НА АГРАРНИЯ СЕКТОР

Тази глава предлага цялостен преглед на структурата и политиките на Европейския съюз в областта на земеделието, както и на тяхното въздействие върху икономическото развитие. Тя започва с обзор на земеделската структура на ЕС, като подчертава разнообразието на аграрни системи, моделите на производство и регионалните различия. Разглежда се ОСП на ЕС, проследявайки нейното историческо развитие и различните реформи до програмния период 2023–2027 г. Главата оценява въздействието на тези реформи на ОСП върху икономическия растеж и резултатите в сектора в рамките на ЕС, като показва как различните интервенции са повлияли върху производителността, разпределението на доходите и трансформацията на селските райони.

Анализът разглежда и специфичните предизвикателства, които прилагането на ОСП поставя пред новите държави членки, извеждайки изводи, подпомагащи страните кандидатки като Косово. Фокусът се разширява и към аграрния сектор и политиките в страните от Западните Балкани и Турция, като се идентифицират структурните слабости, институционалните ограничения и предизвикателствата при прилагането на политиките, които влияят върху процеса на интеграция в ЕС. Накрая, главата разглежда възможностите и предизвикателствата при хармонизирането на аграрната политика на Косово със стандартите на ЕС. Теми като институционален капацитет, фискални ограничения, нужди от развитие на селските райони и съгласуваност с Европейската зелена сделка са обсъдени като ключови елементи на стратегия на Косово в аграрния сектор. Тази глава очертава

регионалния и политическия контекст, в който Косово трябва да позиционира своите земеделски реформи и усилия за интеграция.

Предизвикателства при прилагането на ОСП в новите държави членки и изводи за Косово

Присъединяването на България (2007 г.), Румъния (2007 г.) и Хърватия (2013 г.) към Европейския съюз бележи значително разширяване към нови държави членки с различни земеделски структури, институционални проблеми и потребности от развитие на селските райони. Тези страни се сблъскват с множество предизвикателства при съгласуването и прилагането на разпоредбите на ОСП, които предлагат важни поуки за кандидатки като Косово.

1. Административен и институционален капацитет

Сериозна пречка пред ефективното прилагане на ОСП в България, Румъния и Хърватия е недостатъчният административен и институционален капацитет. Тези държави изпитват трудности при създаването и акредитирането на разплащателни агенции и управленски структури за разпределяне на средствата по ОСП. Например, Румъния се сблъсква със забавяне в усвояването на средствата на ЕС поради слаба администрация и рисковете от корупция (Mantino, 2009). Хърватия, въпреки че има предварителен опит с предприєдинителни програми, също среща трудности при изпълнението на Програмите за развитие на селските райони поради ограничена координация и липса на експертиза (Bartlett et al., 2017).

Тези предизвикателства подчертават необходимостта Косово да приоритизира създаването на надеждна и прозрачна институционална рамка, способна да управлява финансовите механизми на ЕС, каквито са Европейския земеделски гаранционен фонд и Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони.

2. Капацитет за усвояване и съфинансиране

Трите държави-членки срещат значителни трудности при усвояването на средствата по ОСП, особено по Стълб II. Изискването за съфинансиране се оказва тежест за дребните фермери и местните власти с ограничени ресурси. В България и Румъния, малките стопанства, които съставляват мнозинството, често нямат необходимите ресурси и технически знания, за да получат достъп до средствата за развитие на селските райони (Csáki & Jámor, 2013).

Косово се сблъсква с подобни структурни ограничения, характеризиращи се с раздробена земя и доминиране на малки стопанства. Без целенасочена подкрепа страната може да изпита затруднения да отговаря на изискванията и правилата за съфинансиране и да осигури справедлив достъп до инструментите на ОСП.

3. Структурни проблеми и конкурентоспособност

Земеделието в новите държави-членки се характеризира с ниска производителност, влошена инфраструктура и слаби пазари. Например Хърватия отчита ограничен ръст на производителността след присъединяването си поради ниски инвестиции и слабо развити вериги на доставки (Bogdanov, 2012). България и Румъния също продължават да изпитват затруднения с конкурентоспособността, въпреки дългогодишната подкрепа от ОСП.

За Косово това означава, че са необходими средства за модернизация и инвестиции в инфраструктура, технологии и пазарна интеграция, за да може земеделието ѝ да се възползва от инструментите на ОСП и да бъде конкурентоспособно на единния пазар (Erjavec & Volk, 2010).

4. Развитие на селските райони и социални неравенства

В България и Румъния ефектите на ОСП при развитието на селските райони са смесени. Някои региони се възползват от подобрена инфраструктура и нови работни места, но по-бедните и отдалечени райони остават изостанали (Swain, 2013). В Хърватия, средствата често не достигат до най-маргинализираните общности поради слабо насочване и лошо планиране (Bartlett et al., 2017).

Косово трябва да гарантира, че бъдещите политики, подобни на ОСП, ще приоритизират социалното включване и регионалното равенство, особено в селски райони, засегнати от бедност, обезлюдяване и ниска инвестиционна активност.

Изводи и последици за Косово

Опитът на България, Румъния и Хърватия предлага води до няколко ключови извода:

- *Институционалната подготовка е решаваща:* Косово трябва да изгради прозрачни, отговорни и ефективни институции за управление на инструментите на ОСП, включително силна разплащателна агенция и министерство на земеделието.

- *Подкрепа за малките фермери:* Тъй като малките стопанства доминират, Косово има нужда от целенасочено финансиране, консултантски услуги и обучения, които да улеснят достъпа им до средствата на ОСП.

- *Инвестиции в конкурентоспособността:* Модернизацията, преработвателната индустрия и инфраструктурата трябва да бъдат приоритет, за да се повиши производителността и да се насърчи диверсификацията на селските икономики.

- *Приобщаващо развитие на селските райони:* Политиките, подобни на ОСП, трябва да намаляват неравенствата и да подкрепят уязвимите селски общности, за да се осигури устойчив растеж.

Аграрният сектор и политиките в Западните Балкани и Турция

Макроикономическата среда в страните от Западните Балкани и Турция се характеризира с икономически преход, различаващ се по степен на стабилност и потенциал за растеж. Земеделието остава жизненоважен икономически сектор, който допринася значително за БВП и заетостта, особено в селските райони. Въпреки това нивата на производителност като цяло изостават от средните за ЕС, поради структурни неефективности, малки размери на стопанствата, ограничена механизация и недостатъчен достъп до съвременни технологии.

Земеделието остава жизненоважен икономически сектор за всички държави и територии от Западните Балкани и Турция. Брутната добавена стойност (БДС), генерирана от земеделието, горското и рибното стопанство, показва значителен растеж в повечето страни, с изключение на Косово и Турция, където стойността намалява съответно с 12% и 18% в периода 2017–2019 г. спрямо 2010–2012 г.

За разлика от това, с нарастването на националните икономики, делът на добавената стойност от земеделието в общата БДС на всяка държава значително намалява в страните от Западните Балкани и Турция. Както се очаква, тази тенденция е по-силно изразена, отколкото в ЕС. Намалението на дела на земеделието в общата БДС е най-голямо в Косово и Турция, следвани от Северна Македония, Черна гора и Сърбия. Албания е единствената страна, в която делът на земеделието в общата БДС остава относително стабилен през разглеждания период.

Значението на аграрния сектор в националните икономики на Западните Балкани и Турция се потвърждава и от значителния брой хора, заети в сектора. Докато в ЕС едва 3,9%

от населението е ангажирано в земеделието, във всички държави от Западните Балкани този дял е значително по-висок – варира от 7,7% в Черна гора до 37,3% в Албания, макар че през последните години този процент намалява в повечето страни.

Таблица 1: Основни макроикономически индикатори, 2020

Показател	Период	AL	BA	XK	ME	MK	RS	TR	EU
ДДС в земеделието (млн. евро)	2010–2012	1 700	871	610	247	705	2 296	51 629	200 765
ДДС в земеделието (млн. евро)	2017–2019	2 368	985	538	304	899	2 635	42 530	235 425
Индекс 2017–2019/2010–2012 (%)	-	139.3	113.1	88.1	123.3	127.5	114.8	82.4	117.3
Дял на ДДС от земеделието в общия БВП (%)	2010–2012	21.1	8.2	15.5	9.2	11.0	8.1	9.5	1.7
Дял на ДДС от земеделието в общия БВП (%)	2017–2019	21.4	6.8	9.9	8.3	9.7	7.4	6.6	1.7
Индекс 2017–2019/2010–2012 (%)	-	101.5	83.2	63.7	89.8	87.4	91.6	69.6	97.4
Заетост в земеделието и горското стопанство (хил. души)	2010–2012	508.3	164.3	-	11.7	118.3	492.7	5 265.6	9 821.3
Заетост в земеделието и горското стопанство (хил. души)	2017–2019	459.1	144.1	-	18.5	116.9	461.7	5 279.1	8 375.4
Индекс 2017–2019/2010–2012 (%)	-	90.3	87.7	-	157.4	98.8	93.7	100.3	85.3
Дял на заетите в земеделието и горското стопанство от общата заетост (%)	2010–2012	54.8	19.9	-	5.8	18.4	21.5	22.9	4.4
Дял на заетите в земеделието и горското стопанство от общата заетост (%)	2017–2019	37.3	17.5	-	7.7	15.3	16.2	18.6	3.9
Индекс 2017–2019/2010–2012 (%)	-	68.1	87.9	-	132.2	83.3	75.6	81.4	-

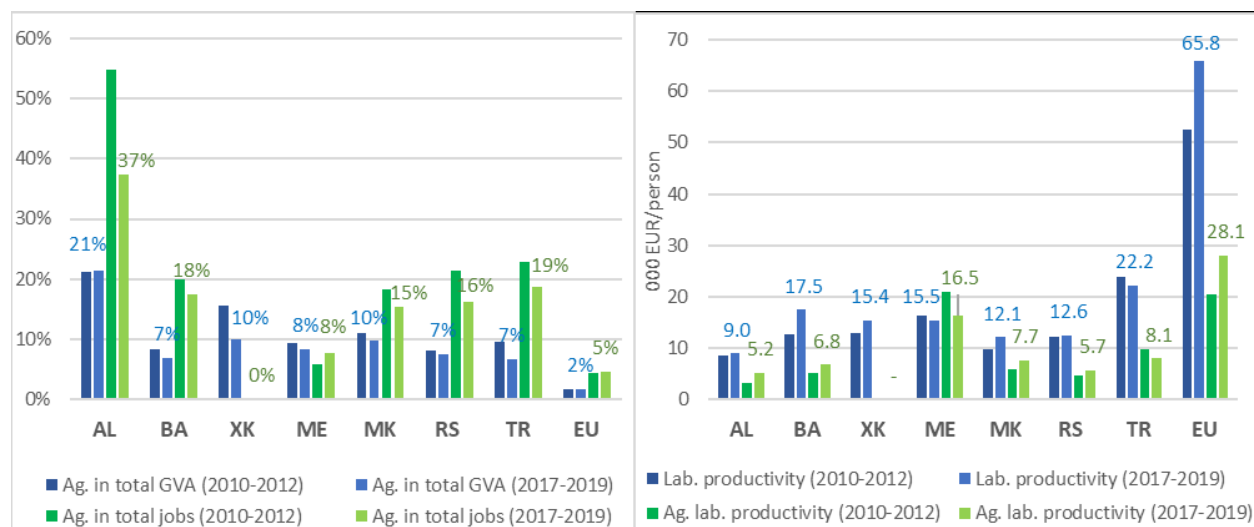
Източник: WB&TR StatDatabases, Eurostat (2020), CAP context indicators (European Commission, 2020b).

Това намаление е най-изразено в Албания (-32%) и Сърбия (-24%). Въпреки протичащите структурни промени, непропорционално високият дял на работната сила, заета в земеделието, спрямо приноса му към брутния вътрешен продукт, показва, че производителността в земеделието изостава спрямо останалите сектори на икономиката.

Икономическото развитие в региона е динамично. Например нивото на производителност на труда, изчислено като обща БДС на един зает, се е увеличавало постепенно в почти всички страни и територии от Западните Балкани през периода 2017–2019 г. Изключение правят Черна гора и Турция, където производителността на труда намалява през последните години. Въпреки това, нивото на производителност на труда в региона изостава значително от бързия растеж, наблюдаван в средното ниво за ЕС.

Най-високи стойности на общата производителност на труда през периода 2017–2019 г. са отчетени в Турция (22,2 хил. евро/човек), следвана от Босна и Херцеговина (17,5 хил. евро/човек) и Черна гора (15,5 хил. евро/човек). Най-ниската производителност на труда е установена в Албания – около 9 000 евро на човек.

Фигура 1: БДС от земеделието и заетост (ляво) и обща факторна производителност и производителност на труда(дясно)

Източник: WB&TR StatDatabases, Eurostat (2020), CAP context indicators (European Commission, 2020b).

Същата динамика се наблюдава и при производителността на труда в земеделието, където се отчита тенденция на растеж във всички страни и територии, с изключение на Черна гора и Турция. Показателите варират от БВП от земеделието от 5 200 евро на зает в Албания до 8 100 евро в Турция. За сравнение, Черна гора се отличава със значително по-висока стойност (земеделски БВП от 16 500 евро на зает в земеделието), главно поради по-малкия брой заети в сектора в сравнение с останалите страни.

Развитието на селските райони е тясно свързано с резултатите в земеделието, като много региони са изправени пред предизвикателства като обезлюдяване, застаряване на населението и влошена инфраструктура. Инвестициите в диверсификация на селските икономики, инфраструктура и услуги са от решаващо значение за подобряване на жизнения стандарт и забавяне на миграционните процеси.

Земеделските политики в региона варират по обхват и ефективност, но всички страни се намират на различни етапи на съгласуване с Общата селскостопанска политика (ОСП) на ЕС. Хармонизацията се оценява чрез шест основни принципа:

- Стратегически политически рамки
- Финансови ресурси
- Пряка подкрепа за производителите
- Мерки за конкурентоспособност
- Устойчивост и публичен интерес
- Качество на живот и доходи в селските райони

Успешното прилагане на ОСП в Косово зависи от сложното взаимодействие между макроикономическия контекст на страната и степента на напредък в хармонизацията с правото на ЕС. Опитът на България, Румъния и Хърватия показва, че макроикономическата стабилност и институционалната готовност са основополагащи условия за ефективното усвояване на европейските земеделски фондове и за постигането на целите на политиката.

• **Макроикономическа среда: възможности и ограничения**

Макроикономическата среда на Косово включва както подпомагащи, така и ограничаващи фактори за съгласуване с ОСП. От една страна, макроикономическата стабилност е относително запазена – страната поддържа ниска инфлация и устойчив, макар и умерен, темп на растеж на БВП (Bartlett et al., 2017). От друга страна, икономиката на Косово остава уязвима поради висока безработица, търговски дефицит и зависимост от парични преводи и донорска помощ (World Bank, 2023). Тези структурни слабости ограничават бюджета, необходим за покриване на изискванията за съфинансиране по програмата IPARD и бъдещите инструменти, свързани с ОСП.

Освен това, сивата икономика заема значителен дял в Косово, включително и в земеделието, където доминира дребното и полупазарно стопанство (Volk et al., 2019). Това ограничава възможността на правителството да генерира публични приходи, както и капацитета на фермерите да отговарят на критериите за допустимост за програми, финансирани от ЕС. Без сериозна формализация и финансова интеграция на селските производители, потенциалът за ефективно използване на подкрепа от типа на ОСП остава нисък.

• **Процес на хармонизация: институционална и административна готовност**

Хармонизацията на Косово с изискванията на ОСП все още се намира в ранен етап. Макар Споразумението за стабилизиране и асоцииране (ССА) да определя ангажименти за постепенно съгласуване с политиките на ЕС в областта на земеделието и развитието на селските райони, практическият напредък е ограничен поради слаб административен капацитет и фрагментирани институционални отговорности (Erjavec & Volk, 2010; SWG & FAO, 2019).

Таблица 2: SWOT анализ – Макроикономическа среда и хармонизация на политиките в Косово

Силни страни	Слаби страни
Стратегическо съответствие с интеграцията в ЕС чрез Споразумението за стабилизиране и асоцииране (ССА).	Раздробена собственост върху земята; повечето стопанства са под 2 ха, което ограничава икономите от мащаба (Volk et al., 2017).
Благоприятни агроклиматични условия за производство на плодове и зеленчуци.	Ограничен институционален капацитет; липса на акредитирана Разплащателна агенция.
Младо и активно население в селските райони, предлагащо дългосрочен потенциал за развитие.	Ниска конкурентоспособност; широко разпространено използване на остарели технологии (Bogdanov et al., 2012).
Възможности	Заплахи
Достъп до финансовата и техническа подкрепа на ЕС чрез IPARD III и предприемачески инструменти.	Политическа нестабилност, която може да забави реформите и усилията за присъединяване към ЕС.
Потенциал за диверсификация на селските райони чрез агротуризм, биоземеделие и вериги с добавена стойност.	Изтичане на мозъци и обезлюдяване на селските райони, особено сред младите хора.
Дигитализацията и интелигентното земеделие могат да подобрят ефективността и устойчивостта (Csáki & Jámboor, 2013).	Нарастваща уязвимост към климатичните промени при нисък институционален капацитет за адаптация (Bartlett et al., 2017).

Източник: Собствено изследване

Липсата на разплащателна агенция, акредитирана от ЕС, както и недоразвитите системи за мониторинг, оценка и контрол, възпрепятстват ефективното прилагане на структурирани механизми за подкрепа като IPARD. Освен това, междуведомствената координация често е слаба, а политическата среда страда от липса на приемственост и ограничено участие на заинтересованите страни (Bogdanov et al., 2012).

Създаването на стратегическа политическа рамка, основана на принципите на ОСП и включваща измерими цели и индикатори, е предпоставка за съгласуване. Въпреки това Косово все още изпитва трудности при интегрирането на хоризонталните политики на ЕС, като кръстосано съответствие, агроекологични мерки и местно развитие от типа LEADER.

Трябва да се отчете и фискалната тежест на процеса на хармонизация. В страни като България и Румъния изискванията за съфинансиране представляват сериозно предизвикателство по време на предприсъединителния период, често водещо до забавяне или изкривяване на прилагането на политиките (Swinnen & Van Herck, 2012). За Косово, което се сблъсква с подобни бюджетни ограничения, съществува риск от недостатъчно финансиране на ключови институционални реформи и допълващи програми за развитие на селските райони.

Последици за прилагането на ОСП в Косово

Изхождайки както от макроикономическия контекст, така и от предизвикателствата на хармонизацията, могат да бъдат идентифицирани няколко ключови последици за бъдещото прилагане на ОСП в Косово:

- *Приоритетно институционално развитие:*

Необходимо е създаване на функционираща разплащателна агенция, подобряване на системите за събиране на данни (напр. регистри на стопанствата и поземлен кадастър) и повишаване на капацитета на публичната администрация, за да се гарантира ефективното управление на механизми, подобни на тези в ОСП (Erjavec et al., 2011).

- *Необходимост от адаптация на политиките:*

Като се има предвид доминирането на малки стопанства и високата степен на неформалност в сектора, Косово трябва да разработи включващи схеми за подкрепа, достъпни и съобразени с местните реалности. Механичното пренасяне на инструментите на ОСП може да се окаже неефективно при решаването на структурните дефицити на страната.

- *Финансови ограничения и стратегическо приоритизиране:*

Ограничените публични ресурси изискват ясно определяне на приоритети, като първоначално трябва да се съсредоточат върху изграждане на капацитет и пилотни програми за развитие на селските райони, преди пълното въвеждане на инструментите на ОСП.

- *Синергия между частния сектор и донорите:*

Косово трябва да се възползва от частни инвестиции, донорска подкрепа и ангажираност на диаспората, за да компенсира ограничените държавни ресурси, необходими за инвестиции, свързани с хармонизацията.

- *Риск от политическо овладяване и неравномерно развитие:*

При липса на силни механизми за управление съществува риск, че подкрепата по линия на ОСП ще облагодетелства предимно по-големите или политически свързани субекти, задълбочавайки социално-икономическите неравенства в селските райони и подкопавайки легитимността на политиката (Bartlett et al., 2017).

- *Ранна интеграция на екологичната устойчивост:*

Устойчивото управление на земята и устойчивостта към климатичните промени, макар все още да не са напълно интегрирани в политиките на Косово, трябва да бъдат включени още на предприсъединителния етап, за да се осигури съгласуваност с Европейската зелена сделка и стратегията „От фермата до трапезата“, които са в основата на новата ОСП.

ГЛАВА III: ИКОНОМИЧЕСКО И АГРАРНО РАЗВИТИЕ НА РЕПУБЛИКА КОСОВО: АНАЛИЗ И ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ

Тази глава представя оценка на икономическото и аграрно развитие на Република Косово, съчетавайки структурен анализ с емпирично изследване. Тя започва с очертаване на макроикономическата среда и основните структурни характеристики на икономиката, като идентифицира фактори като търговски дисбаланси, безработица и фискални ограничения, които определят траекторията на развитието на страната. По-нататък се разглежда ролята на публичната инфраструктура, като се подчертават ограниченията и рисковете, възпрепятстващи устойчивия икономически растеж. Особено внимание се отделя на взаимовръзките между макроикономическите предизвикателства и развитието на земеделието, показвайки как структурните уязвимости в икономиката оказват пряко въздействие върху ефективността и модернизацията на земеделския сектор.

Главата разглежда също земеделското производство, конкурентоспособността и пазарната ориентация на Косово, като анализира способността на сектора да се интегрира и да се конкурира. Прави се преглед на финансовите инструменти за подкрепа и стратегическите документи за развитие на селските райони, поставяйки ги в контекста на по-широката рамка на интеграцията в ЕС. Идентифицирани са основните предизвикателства пред развитието на земеделието, сред които раздробена земеделска собственост, ниско равнище на инвестиции и слаб институционален капацитет. В

заклучителната част главата представя емпирично изследване на връзката между земеделието и икономическия растеж в Косово, като предлага доказателствено обосновани изводи относно ролята на сектора като стабилизиращ фактор и потенциален двигател на дългосрочно икономическо развитие.

Косово се намира в ранен етап на развитие и е постигнало известен напредък в изграждането на функционираща пазарна икономика. Икономическото възстановяване на страната значително се забави след 2022 г., тъй като инвестициите намаляха, а растежът на потреблението на домакинствата се ускори поради високата инфлация, която достигна двуцифрени стойности в резултат на поскъпването на енергията, храните и транспорта. Кризата с Украйна и Русия има последици, най-вече чрез повишаване на вътрешните цени и несигурността.

Подкрепена от висок ръст на приходите и значително неизпълнение на капиталовите разходи, бюджетът през 2022 г. остана почти балансиран, а делът на публичния дълг намаля. Въпреки това, инвеститорската база за държавния дълг остава тясна, а социалните помощи продължават да бъдат неефективно насочени.

Парламентът прие нов закон за минималната работна заплата, с който пенсиите на ветераните се отделят от нивото на минималната заплата. Финансовите резултати на държавните предприятия обаче представляват фискален риск.

Дефицитът по текущата сметка се увеличи значително, воден от поскъпването на енергия от внос. Финансовият сектор остана добре капитализиран и стабилен, като банковото кредитиране номинално нарасна. Въпреки това, е необходимо продължаващо надзорно наблюдение в условията на забавен икономически растеж, затягане на финансовите условия и бърз растеж на ипотечното кредитиране на домакинствата. Икономиката показва устойчивост по време на последните кризи, но частният сектор продължава да бъде възпрепятстван от дългогодишни структурни проблеми като широко разпространена сива икономика, висока корупция и слабо върховенство на закона.

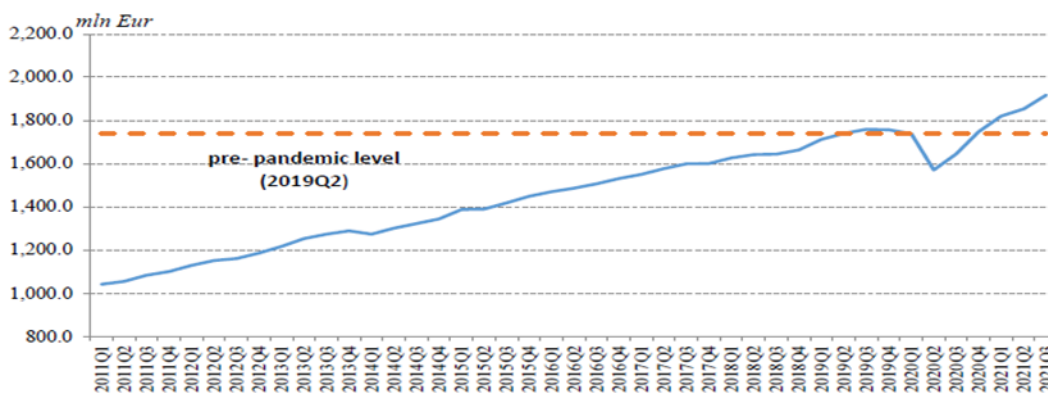
Бизнес средата се е подобрила частично, а формализирането на пазара на труда е продължило, но участието и заетостта на пазара на труда, особено сред жените и младите хора, остават много ниски, докато безработицата е висока.

Препоръките от 2021 г. са частично изпълнени, но остават в голяма степен валидни. За да се подобри функционирането на пазарната икономика, Косово трябва по-специално да:

- Продължи ограничаването на ефектите от енергийната криза чрез добре насочени мерки, спазвайки фискалното правило за дефицит от 2% от БВП;
- Гарантира прилагането на законовия таван на пенсиите на ветераните и правилото за заплатите, както и да преразгледа данъчните облекчения, като количествено оцени загубите на приходи от всички изключения и специални режими;
- Подобри качеството на публичните разходи чрез реформа на социално осигурителната система и адресиране на слабостите в управлението на публичните инвестиции;
- Въведе подходящи мерки за подобряване на бизнес средата, особено чрез борба със сивата икономика и опростяване и дигитализация на разрешителните и лицензионните режими.

Индикаторите за развитие разкриват рисковете и потенциала на всяка страна за развитие, както и нейната способност да ги управлява. В макроикономическите анализи подходът към тези индикатори е различен.

Фигура 2: БВП по цени от преходната година- сезонно изгладени

Източник: World Bank

Световната банка включва около 75 индикатора в своите анализи, групирани в социални, икономически, финансови и екологични категории.

Социалните индикатори обхващат демографски тенденции, образование, пазар на труда, социална защита и разпределение на доходите.

Икономическите индикатори се базират на системата на националните сметки, платежния баланс и други макроикономически параметри, които подпомагат разбирането на финансовите аспекти на развитието.

Достъпът до кредит е ключов елемент на финансовия сектор, който влияе пряко върху икономическата активност.

Макар БВП да е основен показател, той не може да бъде единствен, тъй като не дава достатъчно детайли и не отчита различните аспекти на икономическото развитие. Затова е необходим по-широк и дългосрочен анализ, включващ сравнения във времето.

Структурата на генериране и разпределение на доходите е ключов аспект, определящ икономическото развитие на държавите. Важно е да се анализира как се създава и как се разпределя доходът между гражданите.

За устойчиво и приобщаващо развитие е необходимо да се прилагат стратегии за икономическа диверсификация, инвестиции в социални програми и образование, както и мерки за подобряване на разпределението на доходите. В противен случай икономическият растеж може да се окаже краткотраен и неспособен да удовлетвори нуждите на цялото население.

През 2021 г. икономиката на Косово отчете висок растеж след спада през 2020 г., причинен от въздействието на пандемията COVID-19. Според предварителни оценки на Агенцията за статистика на Косово, икономиката на страната е нараснала с 10,5% през 2021 г. Високият ръст на икономическата активност се дължи на подобряването на здравната ситуация и подкрепящите финансово-фискални политики.

Развитието на земеделието в Косово е тясно свързано с по-широкия макроикономически контекст на страната, който все още поставя структурни и политически предизвикателства, ограничаващи модернизацията на сектора. Земеделието остава основен стълб на икономиката – то осигурява около 20% от заетостта и допринася с приблизително 10% от БВП (MAFRD, 2021). Въпреки това постоянните предизвикателства, включително слаба индустриална база, високи търговски дефицити, безработица, ограничават потенциала за растеж на сектора.

Едно от основните ограничения е хроничният търговски дисбаланс на Косово, особено в агрохранителния сектор. Според KAS (2021), вносът надвишава износа почти десетократно, което показва сериозна разлика в производителността и

конкурентоспособността. Това е част от по-широк проблем, тъй като икономиката е силно зависима от вноса и паричните преводи от чужбина. Растежът, задвижван основно от потребление и парични потоци от диаспората, е намалил стимулите за земеделски инвестиции (Riinvest Institute, 2020). В резултат на това секторът изпитва затруднения да се включи във вериги за стойност или да разшири износа, което ограничава ролята му за дългосрочна макроикономическа стабилност.

Безработицата и непълната заетост в селските райони влошават ситуацията. Макар че земеделието предоставя социална мрежа за сигурност на домакинствата, голяма част от труда е неформален, носейки ниски доходи и ограничени възможности за развитие (GAR Institute, 2019). Липсата на нови работни места е свързано с ограничен капитал, труден достъп до кредити и ниско технологично ниво. Финансовият сектор е недоразвит и предпазлив към рискове, като предлага незначителна подкрепа за малки и кооперативни стопанства (World Bank, 2022).

Ниският фискален капацитет на Косово също ограничава държавната подкрепа за земеделие и развитие на селските райони. Разходите за сектора са много под стандартите на ЕС, а съгласуването с ОСП е все още бавен и фрагментиран процес (European Commission, 2023). Това недоинвестиране спира усилията за модернизация на инфраструктурата, подобряване на консултантските услуги и насърчаване на иновациите – всички ключови фактори за повишаване на производителността и доходите.

Политическата и институционалната нестабилност допълнително увеличава макроикономическата несигурност и възпира дългосрочните инвестиции. Преките чуждестранни инвестиции в земеделието са незначителни, ограничени от раздробена земя, слаби пазари и липса на ефективно управление, върховенство на закона и защита на собствеността (EBRD, 2021). Тези слабости намаляват доверието както на местните, така и на чуждестранните инвеститори.

В заключение, макроикономическите предизвикателства в Косово – търговският дисбаланс, безработицата, ниските инвестиции и слабите институции, са тясно свързани със предизвикателствата пред аграрния сектор. За да се преодолеят, е необходим нов политически подход, който да третира земеделието като стратегически сектор. Реформите трябва да се съсредоточат върху макроикономическа стабилност, по-добро финансиране на селските райони, съгласуване с политиките на ЕС и укрепване на управлението. Само така

земеделieto може да се превърне както в стабилизиращ фактор, така и в двигател на приобщаващия растеж в Косово.

Република Косово обхваща обща площ от 10 905,25 квадратни километра и се намира в Югоизточна Европа. По отношение на земеползването, територията на Косово се класифицира в няколко категории:

- земеделските земи заемат приблизително 38,53% от общата площ,
- горите и залесените територии – 44,11%,
- урбанизираните територии – 4,40%,
- останалите 12,96% попадат в категорията „други земи“.

Според данни от Министерство на земеделието, обработваемата земеделска площ не е претърпяла значителни промени. През 2016 г. общата обработваема площ е била 415 826 хектара, а през 2017 г. се отчита леко увеличение, което продължава и през 2018 г., когато площта достига 418 582 хектара. През 2019 г. земеделската площ продължава да расте и достига 420 141 хектара, което представлява увеличение с 0,4% спрямо 2018 г.

Таблица 3. Използване на земята

Години	Обща площ	Земеделска земя	От които	Ниви	Зеленчуци на открито	Зеленчуци оранжерии	Градини	Гори	Урбанизирани територии	Други
2016	1,090,800	415,826	38.53%	187,223	7,864	457	6,364	218,808	48,000	145,103
2017	1,090,500	416,072	38.53%	186,954	8,033	467	7,135	218,314	48,000	144,540
2018	1,090,500	418,582	38.53%	188,359	7,818	468	8,558	218,152	48,000	142,047
2019	1,090,500	420,141	38.53%	188,365	8,319	518	10,115	217,932	48,000	140,488
2020	1,090,500	420,210	38.53%	188,372	8,435	547	10,029	217,102	48,000	141,291

Източник: Statistical Yearbook of the Republic of Kosovo, 2021

Най-големият дял от обработваемата земя заемат мери и пасища (включително общински площи) – 51,9% от общата земеделска площ. Отбелязва се, че тази категория земя не претърпява значителни промени през разглеждания период. През 2019 г. площта е 217 931 хектара, което представлява намаление от 0,1% спрямо 2018 г.

След мери и пасища, през 2019 г. следват овощните насаждения, които заемат 44,8% от площта, или 188 365 хектара, включително площи за зеленчуци на открито (първа култура) и оранжерийно производство (първа култура).

Площта за оранжерийно производство включва зеленчуци на открито (8 319 хектара) и зеленчуци в оранжерии (517 хектара). През 2019 г. площите със зеленчуци нарастват с 6,4% спрямо 2018 г., а при зеленчуците в оранжерии се отчита ръст от 10,6%.

Площите с градини през 2016 г. са били 994 хектара, като този брой продължава да расте през следващите години. През 2019 г. те достигат 1 122 хектара, което представлява увеличение с 11,9% спрямо 2018 г.

Между 2016 и 2019 г. Косово отбелязва постепенно увеличение на площите с гори, които нарастват от 5 493 хектара през 2016 г. до 9 244 хектара през 2019 г. Това представлява значителен кумулативен ръст, като най-същественото годишно увеличение е отчетено през 2019 г., когато те се увеличават с 20,3% спрямо предходната година.

За разлика от това, площите с лозя остават относително стабилни през същия период. През 2019 г. е регистрирано умерено разширяване с 2,9% спрямо 2018 г., което показва ограничена динамика в развитието на лозарството през тези години.

През 2021 г. растениевъдното производство в Косово се увеличава с 11,5% в сравнение с предходната година. Този ръст се дължи основно на по-високите производствени стойности в основни земеделски сектори, включително зърнени култури, фуражни растения, зеленчуци и плодове. Тези категории имат значителен принос към общото увеличение на растителната продукция.

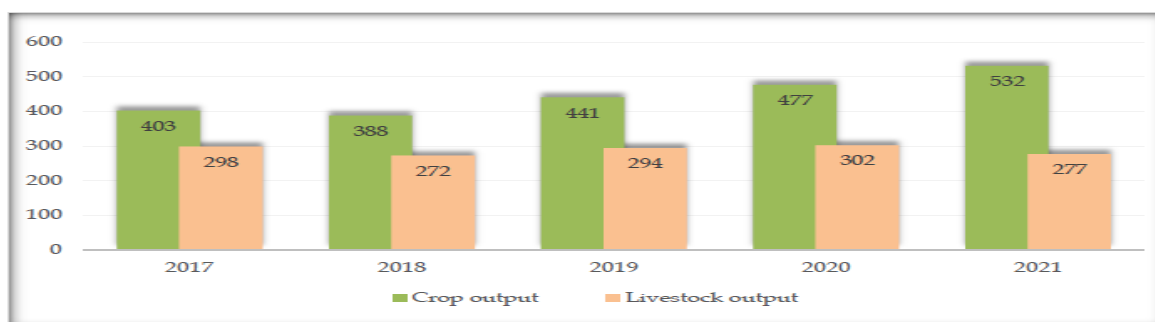
За разлика от това, животновъдството отбелязва спад от 8,4% през 2021 г. спрямо 2020 г., което показва разнопосочна динамика между двата основни отрасъла на земеделието.

Въпреки спада в животновъдното производство, комбинираната стойност на растителното и животновъдното производство показва умерен общ ръст от 3,8% през 2021 г. спрямо предходната година. Това предполага, че печалбите в растителното производство са били достатъчни, за да компенсират спада при животновъдните продукти.

Междинното потребление, което се отнася до разходите за производствени ресурси като семена, фуражи, торове и енергия, е 339,7 милиона евро през 2021 г. Това представлява увеличение от 7,4% спрямо 2020 г., което показва интензификация на производствените процеси, както и възможно отражение на по-високи цени на входните ресурси или разширяване на култивацията.

Данните за периода 2017–2021 г. показват постоянна възходяща тенденция в стойността на растителното производство, като 2021 г. отбелязва най-високото равнище за разглеждания период. Обратно, стойността на общото производство на земеделски стоки (включително растениевъдство и животновъдство) показва по-големи колебания, с вариации от година на година, което контрастира със стабилната възходяща траектория на зърненото производство.

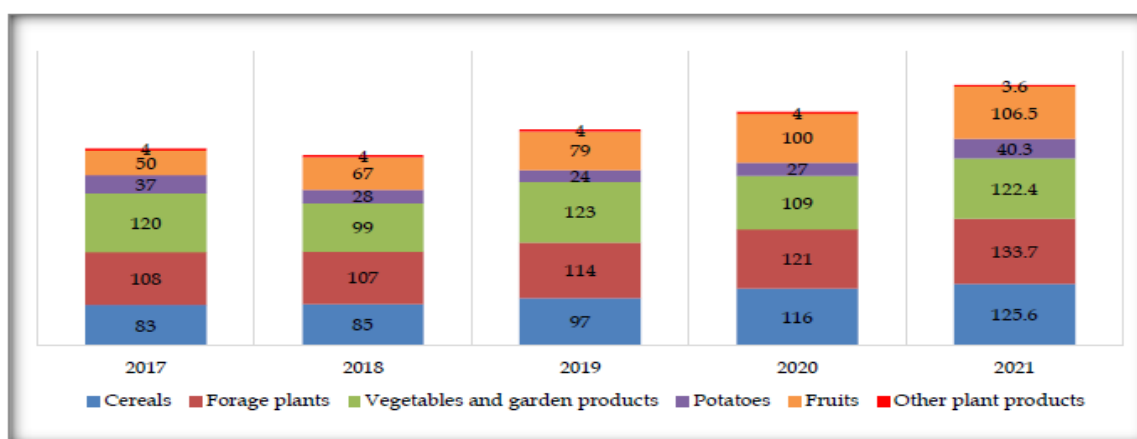
Фигура 3: Производство на аграрни продукти в млн. евро, 2017-2021

Източник: KAS - Economic Accounts for Agriculture '17,'18,'19, '20, '21, prepared by DEAAS-MAFRD

През 2021 г. общата стойност на земеделското производство се увеличава с 3,4% спрямо предходната година, което показва умерено разширяване на сектора. За разлика от това, междинното потребление – включващо семена, торове и горива – намалява с 3,5%, което предполага повишена ефективност при използването на ресурсите или намалена употреба на производствени фактори.

Фигура 4: Производство в растениевъдство, млн. евро , 2017-2021

Източник: KAS - Economic Accounts for Agriculture

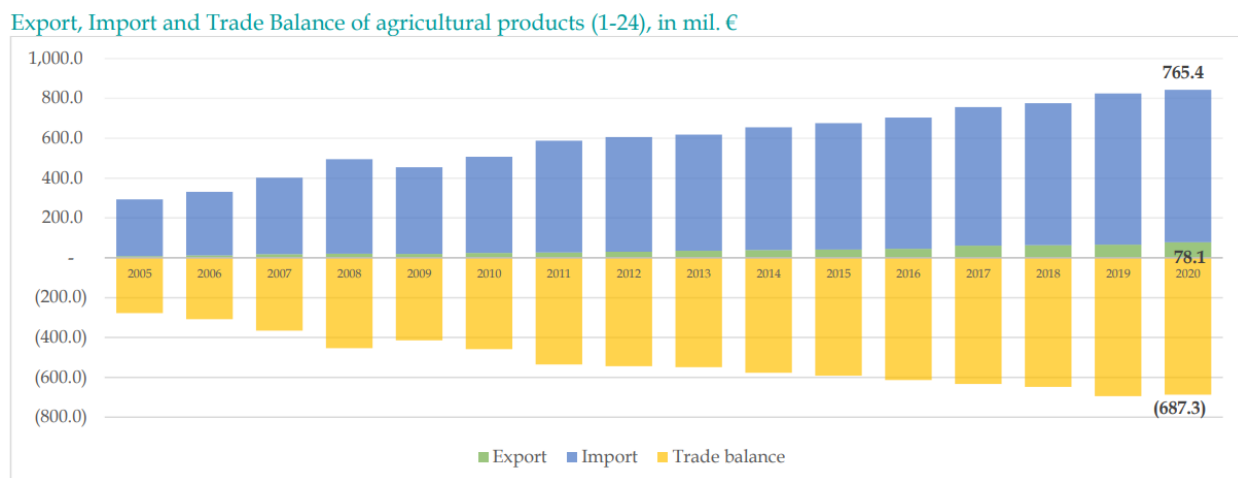
Въпреки увеличението на общото производство и намалението на междинното потребление, брутната добавена стойност (БДС), дефинирана като разликата между общото производство и междинното потребление, спада до 453 милиона евро, което представлява намаление с 9,4% спрямо предходната година. Този спад в БДС отразява неблагоприятни ценови движения, промени в структурата на отношения ресурси-продукти и намаляване на дейности с висока добавена стойност в рамките на сектора.

Тези динамики подчертават сложността на създаването на стойност в земеделието и акцентират върху необходимостта от изследване не само на растежа на производството, но и на структурата на разходите и разпределението на стойността в земеделската икономика.

През 2021 г. предприемаческият доход намалява с 13,5% спрямо предходната година, което показва влошаване на рентабилността. Тази тенденция съответства на наблюдавания спад както в брутната добавена стойност (–9,4%), така и в нетната добавена стойност (–13,5%). Тези понижения сочат към нарастващ натиск върху разходите, намаляващи маржове или понижена ефективност на производството в земеделския сектор през разглеждания период.

Поради доминирането на немодернизирани дребномащабни стопанства и отворената конкуренция от страните членки на ЕС в региона, ниската конкурентоспособност на земеделието в Косово се отразява директно в разширяващия се търговски дефицит, особено спрямо държавите от Европейския съюз.

Фигура 5: Внос, износ и търговски баланс на аграрни продукти, млн. евро

Източник: KAS, compiled by DEAAS – MAFRD

Все пак трябва да се отбележи, че отрицателното търговско салдо се дължи на по-високия темп на внос спрямо износа, но също така трябва да се подчертае, че някои търговски канали започват да се консолидират. Данните показват, че Косово има силна зависимост от вноса, което подчертава постоянните предизвикателства пред изграждането на устойчива хранителна система и търговска конкурентоспособност.

Между двата референтни периода (2006–2010 и 2011–2015) и последните години, земеделският износ на Косово се е увеличил значително. От средно 19,1 милиона евро през периода 2006–2010 г., износът нараства до 34,7 милиона евро през 2011–2015 г., достигайки 78,1 милиона евро през 2020 г. Това представлява повече от четирикратно увеличение на износа за приблизително 15 години. Въпреки този положителен тренд, износът остава ограничен по отношение на разнообразието на продуктите и все още е малък по мащаб в сравнение с вноса.

От страна на вноса, данните показват значителна зависимост на Косово от чуждестранни земеделски продукти. Общият внос се увеличава от средно 419 милиона евро през 2006–2010 г. до 765,4 милиона евро през 2020 г. Следователно, търговският дефицит при агрохранителните продукти е значителен, като вносът е почти десет пъти по-голям от износа

Таблица 4: Износ на аграрни продукти по групи (%)

Category	2006-10	2011-15	2016	2017	2018	2019	2020
Износ (mil. €)	19,1	34,7	45,2	61,3	64	65,5	78,1
Месо и месни продукти (CN 02 and CN 16)	0,5	0,8	1,6	1,3	1,4	1,8	2,8
Млечни продукти, яйца, мед (CN 04)	1,4	0,7	1,1	0,8	0,7	1,2	1,1
Фуражи (CN23)	1,6	2,5	2	1,7	1,9	1,1	1,4
Годни за консумация хранителни препарати (CN 21)	0,8	0,6	1	0,6	1	0,9	0,8
Напитки, алкохол, оцет (CN 22)	23,1	34,6	37,6	39,4	43,1	43,8	38
Плодове и зеленчуци (CN 08 and CN 07)	22,6	15,7	19,1	22	22,5	19,8	23,8
Други	50	45	37,7	34,1	29,3	31,4	32,2

Източник: KAS

Износът на месо и месни продукти се увеличава от средно 0,5 милиона евро през 2006–2010 г. до 2,8 милиона евро през 2020 г. Това повече от петкратно увеличение показва нарастващ, макар и все още скромнен пазарен дял в категорията на месните продукти. Въпреки това, вариациите в тази категория, особено между 2016 и 2017 г., могат да са

показателни за секторни предизвикателства, като сертифициране на качеството, съответствие със санитарните стандарти или ценова нестабилност на регионалните пазари.

Въпреки че млечните продукти достигат 1,4 милиона евро през по-ранния период (2006–2010 г.), тяхната стойност не показва ясен възходящ тренд. До 2016 г. тя възлиза на 1,1 милиона евро, след което леко намалява през следващите години и остава 1,1 милиона евро през 2020 г. Тази липса на динамика, вместо растеж, може да отразява структурни предизвикателства в млечния сектор, като ограничен капацитет за модерна преработка, строги стандарти на ЕС или затруднения при разширяване на производството, за да отговори на търсенето за износ.

Категорията за износ „Напитки, алкохол и оцет“ е особено забележителна поради високата си стойност в сравнение с останалите. През 2006–2010 г. износът в тази категория вече достига 23,1 милиона евро, като впоследствие нараства до пикови стойности – например 43,8 милиона евро през 2019 г., преди леко да спадне до 38,0 милиона евро през 2020 г. Силното представяне на този сектор подчертава неговата важност за структурата на износа на Косово, като показва, че продукти като вино, ракия, други алкохолни напитки и оцет са постигнали определена степен на пазарно проникване – вероятно благодарение на подобряване на качеството, усилия по брандиране и благоприятна динамика на регионалните пазари.

Таблица 5: Внос на аграрни продукти по групи (%)

Category	2006-10	2011-15	2016	2017	2018	2019	2020
Внос (млн. €)	419	594	658,7	694,5	712,3	759,4	765,4
Плодове и зеленчуци (CN 08 and CN 07)	7,9	7,6	8,5	8,4	8,3	8,5	8,4
Месо и месни продукти (CN 02 and CN 16)	12,7	13,5	12,6	12,9	12,9	13,7	12,1
Фуражни храни (CN23)	2,9	2,9	2,9	2,7	2,8	2,1	2,7
Годни за консумации хранителни препарати (CN 21)	6,4	7,8	8,9	9,2	9,6	9,8	9,9
Млечни продукти, яйца, мед (CN 04)	7	6,3	6,3	6,5	6,7	6,6	6,6
Брашно, зърнени храни (CN 19)	7,9	8,4	9,2	9,1	9,1	9,1	9,1
Напитки, алкохол, оцет (CN 22)	11,8	10,2	10,7	10,8	10,8	10,6	10
Други	43,4	43,3	41	40,5	39,9	39,9	41,1

Източник: KAS

Плодовете и зеленчуците също показват положителни тенденции. При износ от 22,6 милиона евро за периода 2006–2010 г., стойността претърпява леки колебания – намалява до 15,7 милиона евро през периода 2011–2015 г., след което се възстановява постепенно,

достигайки 23,8 милиона евро през 2020 г. Тази динамика може да отразява първоначални предизвикателства или пренасочване в продуктивния асортимент или пазарния достъп, последвани от фаза на консолидация и растеж. Като се имат предвид благоприятните агроклиматични условия на Косово, тези тенденции сочат област с висок потенциал за бъдещо развитие.

Обобщено, данните показват както растеж, така и различия между отделните продуктови категории. Бързият ръст на износа на напитки и алкохолни продукти, както и възстановяването на износа на плодове и зеленчуци, контрастират с непостоянните резултати при категориите млечни продукти и различни хранителни препарати. Тези тенденции подчертават необходимостта от целенасочени политически интервенции, насочени към преодоляване на структурните неефективности, подобряване на качеството и съответствието със стандартите (особено в месния и млечния сектор), както и насърчаване на продуктивното разнообразие. Подобни мерки могат да подпомогнат устойчивия ръст на износа и по-балансираното агрохранително търговско портфолио, допринасяйки за по-широки цели на икономическото развитие.

През анализирания период Косово регистрира значително увеличение на земеделския износ – от 15,7 милиона евро до 78,1 милиона евро. Въпреки този растеж, експортната база остава относително малка и географски концентрирана, главно в рамките на Западните Балкани и избрани държави от ЕС.

Албания последователно представлява най-големия пазар за износ на земеделска продукция от Косово, макар че нейният дял постепенно намалява с времето. Това показва, че докато Албания остава основен търговски партньор поради географска близост и културни връзки, Косово постепенно диверсифицира своите износни дестинации.

Германия се очертава като нарастващ пазар за износ, като нейният дял нараства значително – от 6,6% през 2010–2014 г. до 14,9% през 2020 г. Тази тенденция показва потенциал за по-нататъшна интеграция на Косово в пазара на ЕС, вероятно стимулирана от връзки с диаспората, повишаване на качеството на продуктите и подобряване на търговските условия.

От друга страна, износите за Сърбия намаляват постепенно през годините. Този спад може да се дължи на политически и търговски напрежения, митнически бариери, както и на опитите за пренасочване на търговията към ЕС и други регионални пазари. Делът на

Северна Македония също намалява, макар и по-умерено, което показва стабилна, но леко отслабнала двустранна търговия.

От страна на вноса, Косово остава силно зависимо от земеделски продукти. Общият внос се увеличава от 379,5 милиона евро (средно за 2005–2009 г.) до 765,4 милиона евро през 2020 г., което показва нарастващо търсене, което местното производство не може да задоволи, и разширяващ се агрохранителен търговски дефицит.

В заключение, агрохранителната търговия на Косово показва умерен растеж на износа, но остава характеризирана от значителен структурен търговски дефицит. Растежът на износа е концентриран в няколко продуктови категории, докато вносът е диверсифициран и с висока стойност, което сочи ниска самодостатъчност и конкурентоспособност в ключови сектори като месо, мляко и преработени храни. Преодоляването на тези дисбаланси ще изисква координирани инвестиции във веригите на стойността, подобрения в безопасността и качеството на храните, както и стратегическа подкрепа за местното производство, което може да замести вноса и да се интегрира по-добре в регионалните и европейските пазари.

Подобряването на конкурентоспособността на животновъдния и млечния сектор, заедно с инвестиции в хранително-вкусовата промишленост, би било ключова стъпка към намаляване на зависимостта на Косово от агрохранителния внос.

Въз основа на анализа може да се заключи, че земеделието е ключов сектор в икономиката на Косово, като осигурява около 7% от БВП и ангажира над 25% от работната сила (Kosovo Agency of Statistics, 2023). Въпреки че неговият принос към износа е сравнително скромен, секторът има неизползван потенциал за разширяване на агрохранителния износ, особено в нишови пазари като свежи плодове, зеленчуци, лечебни растения и биопродукти. Настоящият анализ оценява експортния потенциал на земеделието в Косово, като разглежда сравнителните предимства, структурните ограничения и стратегическите възможности.

Въпреки близостта до пазарите на ЕС и преференциалните търговски режими (като Автономните търговски мерки на ЕС и ЦЕФТА), Косово все още не е постигнало значителен дял в регионалната или европейската агрохранителна търговия.

Секторен износен потенциал

Плодове и зеленчуци:

Малините, ягодите и пиперът показват силен експортен потенциал поради благоприятните агроклиматични условия и нарастващото търсене в ЕС на сезонни, свежи и биологични продукти. Според FAO (2021) производството на малини в Косово е нараснало значително, като износът е насочен към Австрия и Германия.

Основни ограничения:

- Липса на съоръжения за студено съхранение и следберитбена обработка;
- Непоследователни стандарти за качество;
- Ограничени системи за брандиране и проследяемост.

Лечебни и ароматни растения :

Косово има дългогодишна традиция в събирането на диворастящи лечебни и ароматни растения като градински чай, мащерка и лайка, които са търсени на пазарите на ЕС и Северна Америка. Според GIZ (2020) този сектор представлява нишов пазар с висока стойност на хектар и потенциал за биосертификация, но прекомерното събиране и слабата регулация застрашават устойчивостта му.

Млечни и месни продукти:

Косово има сравнително предимство в дребномащабното производство на млечни продукти, особено сирена от краве и овче мляко. Въпреки това, износът е ограничен поради:

- Несъответствие с хигиенните и фитосанитарните стандарти на ЕС;
- Липса на ветеринарна и проследяваща система;
- Неформалност във веригата на стойността (World Bank, 2022).

Съществуват възможности за насочване към диаспората и балканските специализирани хранителни магазини в ЕС, при условие че системите за безопасност на храните бъдат подобрени.

Биологични и етнически храни:

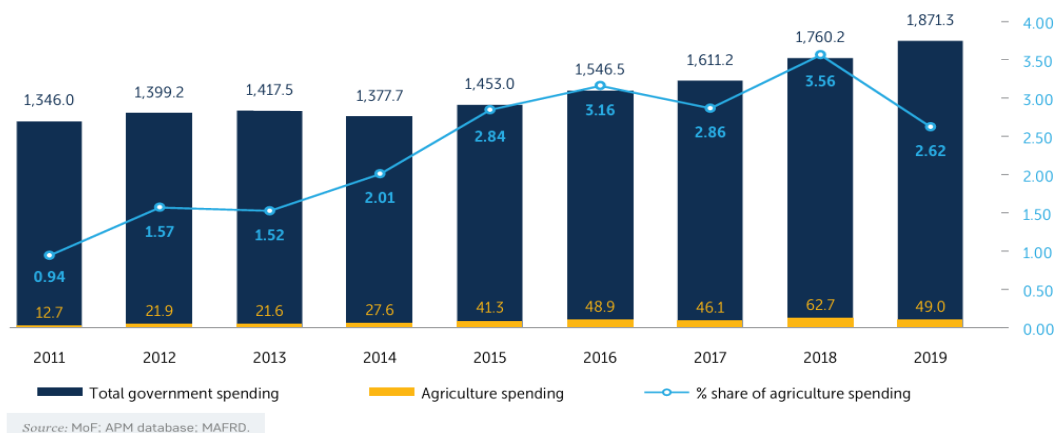
Наблюдава се нарастващ интерес към биопроизводството, особено сред младите фермери. Пазарът на ЕС за биохрани се е увеличил с над 13% през 2021 г., а Косово може да се позиционира като доставчик с ниски разходи и високо качество (IFOAM, 2022). Етническите хранителни предпочитания на косовската диаспора също представляват реален пазарен канал.

В заключение, експортният потенциал на косовското земеделие е значителен, но недостатъчно използван. Основните двигатели на износа включват сектори с висока добавена стойност като плодове и зеленчуци, лечебните растения, млечните продукти и био/етническите храни. Реализирането на този потенциал изисква координирани инвестиции в инфраструктура за качество, спазване на стандартите, развитие на веригите на стойността и стратегическо ангажиране с пазарите на ЕС и диаспората.

Между 2011 и 2019 г. публичните разходи за земеделие в Косово се поддържат на относително високи нива в сравнение със страни с подобна икономическа структура. Въпреки това, те остават ниски в сравнение със средното ниво на ЕС.

Средно за периода, разходите за земеделие представляват приблизително 2,3% от общите държавни разходи. В реално изражение публичните разходи за земеделие нарастват със средногодишен темп от 22%, значително изпреварвайки растежа на общите публични разходи, които се увеличават едва с 4,3% годишно. Този бърз растеж на подкрепата за земеделието се концентрира основно в периода 2015–2018 г., когато се наблюдава съществено нарастване на финансирането, последвано от осезаемо свиване през 2019 г.

Фигура 6: Общи публични и земеделски разходи (в милиони евро по цени от 2011 г.), 2011–2019 г.

През същата година (2019 г.) общата държавна подкрепа за земеделието в Косово възлиза на 8,6% от брутната добавена стойност на сектора – стойност, която е значително по-висока от тази в повечето други страни от Западните Балкани, с изключение на Северна Македония. Ако се разгледа интензитетът на подкрепата, измерен като дял от добавената стойност в земеделието, публичните разходи за земеделие на Косово се нареждат сред най-

високите в региона и значително над средното ниво за държави с подобна икономическа структура.

По отношение на структурата на земеделската подкрепа, директните плащания традиционно представляват най-същественото перо в бюджета за земеделие и развитие на селските райони в Косово. Преди началото на пандемията от COVID-19 секторът получава най-високите си нива на пряка финансова подкрепа. Между 2014 и 2019 г. директните плащания съставляват средно 49,7% от общите разходи за земеделие и развитие на селските райони, като техният дял нараства постепенно — от 51% през 2014 г. до 55% през 2019 г. Тези плащания обхващат всички основни земеделски подсектори, като обхватът на допустимите дейности и култури постепенно се разширява след 2015 г. (Ilic et al., 2019).

Правото на подпомагане се определя от минимални прагове за площта на стопанството или броя на животните — в зависимост от подсектора. Размерът на подпомагането варира според вида на културата и производството: зърнените култури получават по-ниски ставки (100–150 евро/ха); Култури с по-висока добавена стойност се субсидират по-силно — зеленчуци 300 евро/ха, овощни насаждения 400 евро/ха, лозя – 1 000 евро/ха.

Животновъдството заема съществен дял от преките плащания, около 34%, следвано от производителите на зърнени култури (32%) и другите растителни производители (25%). Като цяло, бюджетът за директни плащания се разширява бързо след 2014 г., със средногодишен ръст от 20%. Най-рязко увеличение се наблюдава между 2014 и 2016 г., когато са въведени нови инструменти за подпомагане и се увеличават средствата за продукти с висока стойност и животновъдство.

Макар че съществуват и обвързани схеми за подкрепа, техният обем остава ограничен. През 2019 г. мерки като: премия за качество на млякото (6.7% от преките плащания), подкрепа за разсад (0.7%), помощ за лозаро-винарския сектор (1.3%), представляват само незначителна част от цялостната рамка на директните плащания.

Данните показват постоянна тенденция към преизпълнение на бюджета за преките плащания. От 2014 г. насам средният процент на усвояване надвишава 108%, което свидетелства за систематично надхвърляне на планираните средства в тази категория.

Институционално и политическо сближаване с ЕС

Косово е предприело значителни стъпки за хармонизиране на своята земеделска политика и административни структури с изискванията на Европейския съюз. Министерството на земеделието, горите и развитието на селските райони (MAFRD) е постигнало напредък в изграждането на необходимите административни органи за прилагане на политики, съобразени с ОСП. Сред тях са: Управляващ орган, Агенция за плащания (ADA), Комитет за наблюдение, които наблюдават различните компоненти на Програмата за земеделие и развитие на селските райони (ARDP) (Miftari & Hoxhaj, 2014).

Допълнително е създаден Департамент за консултантски услуги и са открити общински информационни центрове, предоставящи техническа помощ и знания на фермерите (Pis et al., 2019).

Въпреки този напредък, са нужни допълнителни усилия за пълно съответствие с изискванията на ЕС, особено в областта на контрола, мониторинга и навременното изпълнение на плащанията (ЕС, 2019).

Макар Косово да е развило ключови системи, съвместими с ОСП — като Интегрираната система за администриране и контрол (IACS), Мрежата за земеделска счетоводна информация (FADN), системата за идентификация на животните и Системата за идентификация на парцелите (LPIS) — институционалният капацитет остава недостатъчен, особено по отношение на организацията на пазара, консултантските услуги и политиките за качество.

Законодателно Косово е постигнало напредък в хармонизацията на законите за хранителната безопасност, фуражите и ветеринарните въпроси. Оперативният капацитет на Агенцията за безопасност на храните и ветеринарните въпроси (KVFA) се е подобрил, но все още има недостатъци в инспекционните системи, инфраструктурата за контрол на здравето на животните, както и функционирането на фитосанитарните институции.

Аграрната политика в Косово все още разчита предимно на директни плащания, обвързани с площ и брой животни, при ограничена употреба на обвързани субсидии (например премии за качество на млякото и подкрепа за разсад).

Компонентът за развитие на селските райони в рамките на ARDP в голяма степен отразява структурата на ОСП 2014–2020, но разпределението на средствата остава небалансирано: 78.8% за агрохранителна конкурентоспособност, 16.6% за социално

включване, само 1.4% за опазване на околната среда, 3.2% за трансфер на знания и иновации.

Финансовата подкрепа включва и инструменти за споделяне на риска, като кредитни гаранции. MAFRD си сътрудничи с USAID и Европейската банка за възстановяване и развитие (ЕБВР) за улесняване на достъпа до финансиране на фермерите. Фондът за кредитни гаранции на Косово (KCGF) предоставя гаранции за кредити, отпускани на малки и средни предприятия в агробизнеса (MAFRD, 2019). През 2018 г. средствата, насочени към контрол на качеството и безопасността на храните, съставляват 13% от общата подкрепа за земеделието. Въпреки това съществуват опасения относно ефективността на настоящите мерки за подпомагане на структурната трансформация и повишаване на производителността.

Емпирични анализи (World Bank, 2017; Kerolli-Mustafa et al., 2017) показват, че плащанията, базирани на площ и глава добитък, имат ограничен ефект върху иновациите и производството, като дори могат да задържат реструктурирането на стопанствата. Обвързаните субсидии също могат да изкривят разпределението на ресурсите и да намалят конкурентоспособността.

Исторически, публичните инвестиции в развитие на селските райони — особено в инфраструктура, научни изследвания и консултантски услуги — са били недостатъчни. В резултат на това земеделската политика на Косово е постигнала само ограничен напредък към модернизация и съгласуване с дългосрочните структурни и устойчиви цели на ЕС.

Програми и стратегическа рамка

Министерството на земеделието, горите и развитието на селските райони прилага своя мандат чрез няколко ключови стратегически и програмни документа, включително: Програма за земеделие и развитие на селските райони (ARDP) 2014–2020, Разширена рамка на разходите 2016–2018, Програма за икономически реформи 2016–2018.

Тези документи определят средносрочните и дългосрочните цели на земеделския сектор, като описват мерките за интервенция, механизмите за наблюдение и финансовите рамки за прилагане.

Краткосрочните цели се реализират чрез Годишната национална програма за земеделие и развитие на селските райони, подкрепена от годишни планове за действие. ARDP 2014–2020, надграждайки предходната програма (2007–2013), съгласува целите на

Косово за развитие на селските райони с рамката на Общата селскостопанска политика (ОСП) на ЕС. Тя прилага програмно-базиран подход, който свързва националното многогодишно планиране с процеса на европейска интеграция, подкрепен чрез Инструмента за предприсъединителна помощ (IPA II). Основната цел е да се подобри управлението на данните в рамките на MAFRD и да се осигури хармонизация с европейските стандарти за земеделска политика.

Таблица 6: Приоритети и мерки в програмата за земеделие и развитие на селските райони

Приоритет	Мерки
Подобряване на устойчивостта и конкурентоспособността на всички селскостопански продукти и агроиндустрията, както и продължаващо сближаване с европейските стандарти	М 101 – Инвестиции във физически активи на земеделски стопанства М 103 – Инвестиции във физически активи за преработка и маркетинг на селскостопански продукти
Възстановяване, опазване и подобряване на екосистемите, свързани със земеделието и горите	М 201 – Мерки за агроекология и биологично земеделие М 202 – Засаждане и опазване на гори
Подкрепа за социално-икономическо включване, намаляване на бедността и териториално балансирано развитие на селските райони	М 302 – Диверсификация и развитие на дейности в земеделието М 303 – Подготовка и прилагане на местни стратегии за развитие – LEADER
Трансфер на иновации и знания в земеделието, горското стопанство и развитието на селските райони, както и укрепване на капацитета на публичната администрация за прилагане на програми за развитие на селските райони	М 401 – Повишаване на квалификацията М 402 – Консултантски услуги М 501 – Техническа помощ
Друго	Проекти за напояване

Източник: MAFRD (2013). Agriculture and Rural Development Program 2014-2020. The Ministry of Agriculture, Forestry, and Rural Development, Pristina.

Очакваните резултати включват: повишена конкурентоспособност на агрохранителните предприятия, подобряване на достъпа на производителите до пазарите на ЕС и региона, Създаване на работни места и растеж на доходите, подобряване на достъпа до професионално образование и обучение в сектора. Освен това, ARDP насърчава мерки за адаптация към климатичните промени и повишаване на устойчивостта (MAFRD, 2013).

Програмата се фокусира върху четири основни приоритетни области, извлечени от насоките на Инструмента за предприсъединителна помощ. Между 2014 и 2016 г. Министерството на земеделието, горите и развитието на селските райони селективно прилага редица мерки в рамките на тези приоритети, като едновременно подготвя институционалния и административния капацитет за бъдещото изпълнение на останалите мерки.

Основната цел на Програмата за развитие на земеделието и селските райони (ARDP) е да намали зависимостта от вноса и да използва потенциала за безмитен достъп до пазара на ЕС, като по този начин подкрепя увеличаването на националния доход и рентабилността на земеделските стопанства.

Въпреки постигнатия напредък, структурните предизвикателства остават значителни. Само ограничен брой земеделски производители и преработватели са в състояние да бъдат конкурентоспособни на пазарите на ЕС и глобално.

В рамките на подготовката за присъединяване към ЕС, MAFRD, с подкрепата на международни донори, предприема структурни реформи, насочени към съгласуване с политиките на ОСП и IPARD. Министерството създава Дирекция за консултантски услуги, която предоставя техническа, правна и икономическа подкрепа на фермерите. На общинско ниво са учредени консултантски центрове и информационни пунктове, които улесняват достъпа на фермерите до експертна помощ и насоки, с цел повишаване на производителността и развитието на сектора.

Допълнително, MAFRD разработва онлайн платформа за разпространение на информация, проследяване на изпълнението на мерките за развитие на селските райони и мониторинг на разпределението на субсидии и грантове в съответствие със стандартите на ЕС.

Агенцията за развитие на земеделието (ADA), действаща като Управляващ орган, отговаря за изпълнението и наблюдението на финансовите схеми за подпомагане. Регистрацията на фермерите се осъществява чрез Централен регистър на фермерите, който подпомага разпределението на субсидии, контрола на плащанията и служи като основа за реформите в политиката и хармонизацията с ЕС.

За да се ускори процесът на интеграция и секторна реформа, Правителството на Косово, в сътрудничество с международните си партньори, се ангажира да увеличава годишния бюджет за субсидии и грантове с 5% годишно. Този ангажимент се подкрепя от IPA II (2014–2020) и проекти за развитие като AGRO-USAID (2015–2020).

През 2016 г. бюджетът за развитие на селските райони възлиза на 23 милиона евро, насочени към повишаване на производителността и качеството. От бюджета по Първи стълб на ARDP за 2016 г., 50% са разпределени за мерки за директна подкрепа, от които 73% са използвани за директни плащания, а 27% – за съпътстващи дейности. През същата

година са въведени нови схеми за плащане, включващи подкрепа за ечемик, овес, отглеждане на пълпидъци, биологично земеделие и аквакултура.

Таблица 7: Стратегически, специфични цели и предизвикателства пред тях

Проблеми и техните причини	Стратегически и специфични цели
Ниска добавена стойност на годишна работна единица поради фрагментирани стопанства / малък мащаб; ограничена интеграция на местните ферми и агро-хранителни производители; остаряло земеделско оборудване и техника; слаба инфраструктура; високи цени на ресурсите и ограничен достъп до капитал; липса на складови мощности; недоразвит консултантски сектор.	Стратегическа цел I – Повишаване на конкурентоспособността на агро-хранителния сектор и подобряване на ефективността и устойчивостта на производството. Специфична цел 1.1: Подкрепа за постижими доходи и устойчивост на стопанствата. Специфична цел 1.2: Повишаване на конкурентоспособността и пазарната ориентация. Специфична цел 1.3: Подобряване на позицията на фермерите във веригата на стойността.
Високо ниво на нерегистрирани предприятия и работна сила; висок миграционен поток от селските райони (особено сред младите хора); недостиг на капитал за инвестиции; недостатъчно квалифицирана работна сила и слаба инфраструктура (вкл. социална инфраструктура като детски градини); липса на управление и рециклиране на отпадъци; недоразвит агро-туризъм; липса на сушилни, складови и опаковъчни мощности в сектора на лечебните и ароматни растения; слаби маркетингови вериги на местни продукти.	Стратегическа цел III – Подкрепа на бизнеса в селските райони и увеличаване на заетостта и социалната инфраструктура. Специфична цел 3.1: Насърчаване на заетостта, растежа, социалното включване и местното развитие в селските райони. Специфична цел 3.2: Подобряване на реакцията на земеделието спрямо обществените потребности за здравословна, безопасна и устойчива храна. Специфична цел 3.3: Насърчаване на равенството между половете и социалното включване на уязвими групи.
Слаба институционална способност на Разплащателната агенция по отношение на процедурите и ИТ системите; липса на последващ мониторинг; недостатъчен капацитет за акредитация на сертифициращи органи за биоизземелие; липса на законодателство и подкрепа за организации на производители; липса на програми за контрол и надзор на болести; липса на връзка между системите за идентификация на животни и директните плащания; отделна регистрация на движенията на животни; значителни пропуски при съставяне на регистри на рибните видове и несъответствие с политиките на ЕС; слабост в дигитализацията на институциите и интегрирането на иновации в мрежите за пренос на знания.	Стратегическа цел IV – Цялостна институционална и секторна реформа за създаване на ефективни обществени услуги. Специфична цел 4.1: Реорганизация и функционализиране на ADA като IPARD агенция. Специфична цел 4.2: Повишаване на доверието в управлението на бюджета и изпълнението на мерките по IPARD III. Специфична цел 4.3: Дигитализация на сектора и трансфер на знания.

Източник: Собствено проучване

Националната стратегия за земеделие и развитие на селските райони 2022–2028 определя визията на Косово за трансформиране на земеделския сектор така, че той да отговаря на стандартите на ЕС и регионалните пазари. Стратегията акцентира върху повишаване на ефективността на производството, развитие на веригите на стойността, укрепване на институциите и екологично устойчиво управление на природните ресурси. Тя е разработена въз основа на SWOT и секторен анализ и е структурирана около четири стратегически цели с конкретни подцели.

Аграрно и икономическо развитие – емпирично изследване

Целта е емпирично да се изследва и анализира връзката между влиянието на земеделието и няколко други променливи върху икономическия растеж в Република Косово за периода 2009–2020 г.

Основният проблем при емпиричния анализ на икономическия растеж е кои променливи да бъдат включени в модела. Това произтича от т.нар. „отворена теория“, дефинирана от Брок и Дърлоф (Brock & Durlauf, 2001), според която причинно-следствената връзка между една променлива и икономическия растеж, предложена от дадена теория, не изключва възможността за връзка между друга променлива и икономическия растеж, предложена от друга теория. Дърлоф и Куа (Durlauf & Quah, 1999) посочват над 90 променливи като потенциални детерминанти на икономическия растеж.

Тъй като основната цел на настоящото изследване е да анализира влиянието на земеделието върху икономическия растеж, се определя минимален модел на икономически растеж, който да служи като инструмент за разбиране на тази връзка. На тази база изследването се основава на труда на Арему (Aremu, 2014), който предлага методична рамка. Въз основа на неговата работа са концептуализирани най-подходящите променливи за това изследване, а именно: брутен вътрешен продукт на човек от населението (в постоянни цени от 2015 г. в щатски долари) – като мярка за икономически растеж; бруто капиталово образуване(в постоянни цени от 2015 г. в щатски долари); процент на завършване на средно образование (%); Земеделска продукция, която ще представлява една от независимите променливи.

Таблица 8: Интеграционни характеристики на редовете

Детерминанти	Разширен тест на Дики–Фулър		Тест на Филипс–Перон		Извод
	На ниво	Първа диференциация	На ниво	Първа диференциация	
LOG(PCGDP)	-1.2901	-2.9314**	-1.3140	-3.5391**	I(1)
LOG(GCF)	-1.6937	-2.7654*	-1.6937	-2.9128*	I(1)
LOG(EDU)	-2.4068	-2.8631*	-2.5744	-4.1596**	I(1)
LOG(AGO)	-2.3837	-3.8384**	-2.3809	-6.1228***	I(1)

Източни: Собствено изследване

Тъй като в изследването се използват времеви редове за анализа, първо трябва да бъдат определени техните интеграционни характеристики. Това включва изследване на стационарността или нестационарността на променливите. За да се определят тези

характеристики на времевите редове, в изследването се прилагат няколко теста за стационарност, включително разширеният тест на Дики-Фулър (Augmented Dickey-Fuller – ADF) и тестът на Филипс-Перон (Phillips-Perron – PP).

Тестовите ADF и PP проверяват хипотезата, че времевият ред съдържа единичен корен, т.е. че е нестационарен. За да се преодолее нестационарността, времевите редове трябва да бъдат диференцирани d пъти, като така се получава интегриран ред, означен като $I(d)$, където d е степента на интеграция. В настоящото изследване се използва 10% ниво на значимост като критична стойност за определяне дали времевият ред е стационарен или не.

Според принципа на Пантула, процесът започва с изчисляване на най-ограничителния модел (1) и продължава към най-малко ограничителния (5), като при всяко ниво s се извършват тестовите $\lambda_{\max}$ и λ_{trace} . След това се избира първата комбинация от брой на векторите на коинтеграция и опцията за детерминистични компоненти, при която нулевата хипотеза (на $\lambda_{\max}$ и λ_{trace}) не се отхвърля.

В икономическата практика вторият, третият и четвъртият модел се използват най-често, както е посочено от Johansen (1992) и Harris and Solis (2003). Вторият модел се прилага, когато се счита, че времевите редове нямат тенденция.

Резултатите показват, че третият и четвъртият модел са предпочетени за анализа в настоящото изследване, тъй като проявяват тенденция, която съответства на изследването на дългосрочните взаимоотношения между променливите.

За определяне на оптималния модел в това изследване са използвани информационните критерии на Акаике (Akaike Information Criterion – AIC) и на Шварц (Schwarz Information Criterion – SIC). В изследването двата критерия дават различни резултати: според критерия на Акаике, най-добри резултати дава четвъртият модел, докато според критерия на Шварц, за предпочитане е първият модел.

С оглед на гореизложеното, за целите на настоящия анализ ще бъде използван четвъртият модел и в трите спецификации, тъй като той съдържа тенденция, съответстваща на изследването на дългосрочната връзка между променливите.

Резултатите от тестовите за коинтеграция за всички регресионни уравнения са обобщени в следващата таблица.

От иконометричните резултати може да се заключи, че всички избрани параметри са статистически значими. Положителните коефициенти в спецификацията показват, че при

увеличение на съответните променливи с 1%, БВП на глава от населението нараства средно с 1,21%, 0,79% и 0,63%, при равни други условия. Тези резултати подчертават ключовото значение на определени икономически фактори за растежа на БВП на глава от населението и демонстрират значимата роля на тези променливи в цялостната финансова рамка на Република Косово.

Таблица 9: Принцип на Пантула за тестване броя на коинтегриращите вектори за първото регресионно уравнение

Номер на коинтегриращите вектори	Опция 1		Опция 2		Опция 3		Опция 4		Опция 5	
	λ_{max}	Λ_{trace}	λ_{max}	λ_{trace}	λ_{max}	λ_{trace}	λ_{max}	Λ_{trace}	λ_{max}	Λ_{trace}
Нулева хипотеза $r=0$	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Алтернативна хипотеза $r \leq 1$	$\checkmark$	$\checkmark$	$\checkmark$	$\checkmark$	$\checkmark$	$\checkmark$	$\checkmark$	$\checkmark$	$\checkmark$	$\checkmark$
$\checkmark$ $\checkmark$ – Нулевата хипотеза не се отхвърля при ниво на значимост 5% X – Нулевата хипотеза се отхвърля при ниво на значимост 5%										

Източник: Собствено изследване

Моделът на векторна корекция на грешката (VECM), изчислен за Република Косово за периода 2009–2020 г., разкрива стабилна дългосрочна равновесна връзка между БВП на глава от населението (PCGDP), брутно капиталонакопаване (GCF), селскостопанската продукция (AGO) и равнището на завършено средно образование (EDU). И трите променливи влизат в коинтеграционния вектор с положителни и високо значими еластичности, което показва, че по-високите нива на инвестиции, аграрно производство и развитие на човешкия капитал са свързани с устойчиво увеличение на БВП на глава от населението.

На първо място, коефициентът при LOG(GCF), равен на 1.21 (статистически значим на ниво 1%), показва, че увеличение от 1% на реалното брутно капиталонакопаване в дългосрочен план води до приблизително 1.21% нарастване на БВП на глава от населението, при равни други условия. Тази еластичност, която е по-голяма от единица, показва, че натрупването на капитал не само стимулира растежа, но и има усилващ ефект върху производството на глава от населението, в съответствие с ендегенните теории на растежа, според които инвестициите във физически капитал водят до нарастваща възвръщаемост от мащаба.

Таблица 10: Резултати от анализа чрез Векторен модел за корекция на грешката (VECM) за трите спецификации

Детерминанти	LOG(PCGDP)
LOG(GCF)	1.21***
LOG(AGO)	0.79***
LOG(EDU)	0.63**
R^2	0,72
Н ₀ : Коефициентите са съвместно незначими (p-статистика)	0.0000
Н ₀ : Остатъците нямат сериен корелационен ефект Тест за сериен корелационен ефект от първи ред (p-статистика)	0.8157
Н ₀ : Остатъците са хомоскедастични ARCH – тест за авторегресивна условна хетероскедастичност	0.5134

Източник: Собствено изследване

На второ място, селскостопанският сектор също се откроява като значим двигател на икономическия растеж. Коефициентът при LOG(AGO) от 0.79 ($p < 0.01$) показва, че увеличение на аграрното производство с 1% е свързано с 0.79% нарастване на БВП на глава от населението в дългосрочен план. Тази съществена еластичност подчертава продължаващата важност на земеделието в икономиката на Косово, вероятно отразяваща силните връзки на сектора както назад (доставчици), така и напред (преработка, търговия) в производствената верига.

На трето място, човешкият капитал, измерен чрез процента на завършило средно образование население, също оказва положително влияние, с еластичност 0.63 ($p < 0.05$). Макар и по-нисък по размер от еластичностите на капитала и земеделието, този резултат потвърждава, че подобряването на образователното равнище повишава производителността и жизнения стандарт във времето.

Съвместният тест за значимост ($p = 0.0000$) отхвърля нулевата хипотеза за незначимост, като потвърждава, че трите променливи заедно образуват смислена дългосрочна връзка с БВП на глава от населението. Диагностичните тестове на модела допълнително потвърждават неговата надеждност — липсата на автокорелация от първи ред в остатъците ($p = 0.8157$) и неотхвърлянето на хомоскедастичността (тест ARCH, $p = 0.5134$) показват, че VECM моделът е стабилен и статистическите изводи са достоверни.

Въпреки че самите коефициенти на корекция на грешката не са представени тук, тестовите за коинтеграция (чрез принципа на Пантула) показват, че най-подходящата

спецификация включва детерминистичен тренд, което означава, че отклоненията от дългосрочното равновесие се коригират систематично с времето.

От гледна точка на политиката, тези резултати показват, че устойчивото нарастване както на физическия, така и на човешкия капитал, съчетано с подкрепа за развитието на земеделието, е от съществено значение за ускоряване на растежа на дохода на глава от населението в Косово. Освен това, тъй като еластичността за капитала надхвърля единица, а тази за земеделието е близка до единица, приоритетното прилагане на инвестиционно ориентирани реформи, заедно със секторно насочени мерки за подкрепа, може да донесе значителни дългосрочни ползи за икономическото благосъстояние.

Въз основа на получените резултати е очевидно, че селскостопанският сектор има жизненоважно значение за икономическото развитие на Република Косово. Благоприятните климатични условия, характеризиращи се с четири ясно изразени сезона — умерени зими и дълги лета, са особено подходящи за отглеждане на широка гама от земеделски култури. Необходимостта от осигуряване на достатъчни количества качествена и здравословна храна както в рамките на Европейския съюз, така и в глобален мащаб, където има недостиг на хранителни продукти, показва наличието на значителен пазарен потенциал, който следва да бъде удовлетворен чрез инвестиции в повишаване на предлагането.

В заключение, чрез фокусиране върху тези стратегически направления и инициативи, Република Косово може да използва пълноценно потенциала на своя селскостопански сектор, като стимулира икономическия растеж, подобри условията на живот в селските райони и допринесе за националната продоволствена сигурност.

ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

Изследването разглежда връзката между земеделието и икономическото развитие, със специален акцент върху Република Косово в контекста на интеграцията в ЕС и съгласуването с ОСП. Проучването обхваща теоретичните основи, емпиричните доказателства и анализа на политиките както в национален, така и в регионален контекст, с цел да идентифицира основните фактори за укрепване на ролята на земеделието в по-широката икономическа траектория на Косово.

Въз основа на анализа могат да се формулират следните изводи:

- Първата част на изследването предоставя цялостен преглед на основните теории за икономическия растеж, от класическите и неокласическите модели до ендегенните теории на растежа. Сравнителният анализ показва, че докато неокласическите теории наблягат на натрупването на капитал и намаляващата възвръщаемост, ендегенните теории подчертават централната роля на иновациите, човешкия капитал и институционалния капацитет. В случая на Косово тези изводи подчертават необходимостта от създаване на подкрепяща среда за инвестиции в технологии, образование и институционален капацитет, които са от решаващо значение за поддържането на устойчив дългосрочен растеж.
- Изследването подчертава значението на земеделието в ранните и междинни етапи на икономическото развитие, особено за селските икономики като тази на Косово. Земеделието играе съществена роля за заетостта, продоволствената сигурност и доходите в селските райони. За да се превърне селското стопанство в катализатор на структурната трансформация, то трябва да бъде подкрепено от целенасочени политически интервенции. В изследването се акцентира върху устойчивите земеделски практики, въвеждането на иновации и интеграцията на тенденции като Индустрия 4.0, които могат да повишат производителността и конкурентоспособността.
- Общата селскостопанска политика на ЕС е разгледана подробно като крайъгълен камък на развитието на аграрния сектор в държавите членки. Реформите по ОСП водят до повишена конкурентоспособност, насърчаване на екологичната устойчивост и осигуряване жизнеспособността на селските райони. Анализът показва, че въпреки еволюцията на ОСП към по-голяма пазарна ориентация и устойчивост, предизвикателства в прилагането остават, особено за новите и присъединяващи се държави. Опитът на страните членки показва, че кохерентната стратегическа рамка, адекватното финансиране и административната готовност са решаващи за успешното прилагане на политиките.
- Изследването критично анализира статуса на земеделското развитие и хармонизацията на политиките в Западните Балкани и Турция, подчертавайки регионални предизвикателства като раздробени земеделски стопанства, недоразвита селска инфраструктура и ограничен достъп до финансиране.

- Косово е постигнало измерим напредък в съгласуването на своите земеделски политики и институции с европейските стандарти. Сред ключовите постижения са прилагането на ARDP 2014–2020, създаването на основни институции (като Управляващ орган и Платежна агенция) и разработването на секторни стратегии. Въпреки това продължават слабости в областта на мониторинга и оценката, екологичните изисквания и пазарната ориентация на схемите за субсидии.
- Ефективното прилагане на ОСП в Косово зависи от преодоляването на макроикономическите предизвикателства и укрепването на институционалния капацитет. Въпреки стратегическото съгласуване чрез Споразумението за стабилизиране и асоцииране и благоприятните агроклиматични условия, Косово се сблъсква със значителни ограничения като раздробени земи, ограничен фискален капацитет, слаби административни структури и висока степен на неформалност в земеделието, които възпрепятстват пълната хармонизация с ОСП.
- За да развива в правилната посока, Косово трябва да приоритизира повишаването на институционалния капацитет чрез създаване на акредитирана Платежна агенция по стандартите на ЕС, подобряване на системите за земеделски и поземлени данни и усъвършенстване на публичната администрация. Политиката трябва да бъде адаптирана към местния контекст, като подкрепя дребните и неформални производители чрез гъвкави и приобщаващи схеми за подпомагане. При ограничени ресурси е важно приоритизиране на инвестициите в капацитет и пилотни програми, като се използват частни, донорски и диаспорни средства за запълване на финансовите пропуски.
- Косово трябва да интегрира екологичната устойчивост в предприсъединителното си планиране, в съответствие с Зелената сделка на ЕС и целите на реформата на ОСП. Осигуряването на справедливо разпределение на средствата и предотвратяване на зависимости от политически интереси са ключови за запазване на легитимността и насърчаване на приобщаващо селско развитие.
- Макроикономическите показатели на Косово през последните години се характеризират с умерен растеж, високи парични преводи и стабилна донорска подкрепа, но и с трайните структурни предизвикателства като висока безработица, неформалност и слаба износна база.

- По-широките макроикономически предизвикателства, включително постоянните търговски дефицити, безработицата в селските райони и институционалните слабости, силно ограничават развитието на земеделието. Въпреки значението на сектора за заетостта и БВП, земеделието остава нископродуктивно, слабо интегрирано във веригите на стойността и недостатъчно финансирано, проблеми, произтичащи от структурни икономически уязвимости и фрагментирана политика.
- За да се разкрие потенциалът на земеделието като двигател на приобщаващия растеж, Косово трябва да приеме цялостен политически подход, който включва: справяне с макроикономическите дисбаланси, разширяване на финансовите услуги в селските райони, ускоряване на съгласуването с ОСП.
- Приоритизирането на земеделието в националните стратегии за развитие и увеличаването на публичните инвестиции в инфраструктура, консултантски услуги и иновации са решаващи за устойчива секторна трансформация и дългосрочна макроикономическа стабилност.
- Земеделието остава ключов икономически сектор, въпреки че дялът му в БВП намалява. Неговият индиректен принос към заетостта, продоволствената сигурност и опазването на ландшафта обаче остава съществен. Изследването идентифицира няколко ограничаващи фактора за растеж – раздробеност на земята, ниска производителност, слаби научни и консултантски услуги и недостатъчни публични инвестиции в селската инфраструктура.
- Значителен потенциал съществува в агро-хранителния сектор на Косово, подкрепен от благоприятни агроклиматични условия, традиции в земеделието, нарастваща държавна подкрепа и увеличаващо се потребителско търсене на местни продукти. Тези фактори представляват стабилна основа за конкурентно и устойчиво земеделско развитие.
- Агро-преработвателната индустрия показва обещаващи тенденции, като част от предприятията вече покриват стандартите за безопасност на храните на ЕС. Въпреки това общата ефективност на сектора е ограничена от ниска производителност, остарели технологии и недостатъчно разнообразие на продуктите.
- Човешкият капитал остава недоизползван, с пропуски в образованието, обучението и консултантските услуги, както и с ниско равнище на участие на младите хора в

земеделието. Въпреки наличието на институционални структури, липсата на координация и слабото прилагане на политики ограничават техния ефект.

- Липсата на хоризонтална и вертикална интеграция и слабите организации на производителите възпрепятстват ефективността на веригата на стойността и пазарната ориентация.
- Емпиричните доказателства показват, че аграрният сектор на Косово притежава значителен потенциал за подобряване на производителността, конкурентоспособността и селските доходи, при условие че се осъществят институционални реформи, целенасочени инвестиции и политики.
- Финансовите инструменти, като Гаранционен кредитен фонд и донорски програми, започват да запълват ключови празнини, но са нужни допълнителни усилия за осигуряване на приобщаващо и устойчиво развитие на сектора.

Въз основа на анализа могат да бъдат формулирани следните препоръки за развитие на земеделието като фактор за икономически растеж:

• **Подобряване на конкурентоспособността на агрохранителната верига**

- Да се подкрепи диверсификацията и иновациите в агрохранителните продукти чрез субсидии, целенасочени научноизследователски и развойни дейности (НИРД) и програми за трансфер на технологии.
- Да се модернизира земеделската техника и инфраструктурата, с фокус върху съоръженията за следберитбена обработка, складиране и хладилни вериги, с цел намаляване на загубите и подобряване на качеството на продукцията.
- Да се насърчи клъстерирането и сътрудничеството между производители, преработватели и търговци чрез укрепване на производителните организации и въвеждане на законови стимули.

• **Модернизация на производството и инфраструктурата и подкрепа за малките стопанства**

- Да се насърчават инвестициите в напояване, складиране, транспорт и агропромишлена инфраструктура, за да се намалят загубите след прибирането на реколтата, увеличи пазарната реализация и повиши производителността.

- Да се подкрепят малките стопанства и кооперации, като се улесни тяхното формализиране, обединяване и коопериране, за да се подобри достъпът им до финанси, технологии и пазари, както и икономии от мащаба.

• **Подобряване на нивото на образование, обучение и консултантските услуги**

- Да се реорганизира и укрепи системата за земеделски консултации, като се осигури пълна интеграция и оперативна подкрепа на общинските консултантски центрове.
- Да се засили сътрудничеството между МЗГСПР, образователните институции и частния сектор, за да се определят приоритетите за обучение и да се подобри качеството на разширителните програми.
- Да се увеличат инвестициите в практическо, теренно обучение, включително чрез демонстрационни ферми и дигитални обучителни инструменти, достъпни за млади и технологично ориентирани фермери.

• **Финанси, иновации и ангажиране на младите хора**

- Да се улесни достъпът до кредити и застрахователни схеми, с специални продукти за млади фермери, жени и дребни стопани.
- Да се насърчи дигиталното и прецизното земеделие, чрез предоставяне на грантове за ИКТ оборудване, софтуер и обучения.
- Да се създадат иновационни хъбове и инкубатори за агро-стартъпи и пилотни програми, интегриращи възобновяема енергия и климатично интелигентни практики в земеделието.

• **Последователност на политиките и институционално укрепване**

- Да се гарантира устойчивост и последователност на земеделските и селските политики чрез стабилен политически ангажимент и участие на заинтересованите страни.
- Да се въведат оценки, базирани на резултати, за консултантските услуги и обучителните програми, използвайки измерими показатели и редовна обратна връзка.

• **Напредък на аграрната реформа в Косово в съответствие с ОСП**

- Да се използва ОСП като стратегическа рамка за развитие – независимо от времето на присъединяване към ЕС, приемането на институционални и политически модели,

съобразени с ОСП, може да донесе дългосрочни ползи, включително повишаване на ефективността на сектора, по-добро управление и осигуряване на обществени блага.

- Да се насърчи приобщаващо планиране на политиките – преди изготвянето на Стратегическия план, Косово трябва да започне процес за определяне на пътя на развитие на сектора, включващ ранни решения относно приоритети, финансиране и мерки.
- Да се включат активно частният сектор и фермерските организации – успешното прилагане на ОСП изисква координация извън рамките на правителството. Активното участие на частния сектор, производствените групи и гражданското общество е от съществено значение за разработването на реалистични, приобщаващи и ефективни аграрни политики.

Земеделието играе жизненоважна роля в икономическото развитие, особено в преходни и селскостопански ориентирани икономики, каквато е тази на Косово. Като основен източник на заетост, продоволствена сигурност и доходи в селските райони, секторът има потенциал да бъде двигател на приобщаващ растеж и структурна трансформация. Освен директния си принос към БВП, земеделието подпомага свързаните индустрии, стабилизира селските общности и допринася за търговския баланс. Стратегическите инвестиции в модернизация на земеделието, развитие на веригите на стойността и съгласуване с европейските стандарти могат значително да повишат производителността, устойчивостта и конкурентоспособността. В заключение, динамичен и добре подкрепен земеделски сектор е основополагащ не само за просперитета на селските райони, но и за по-широкото национално икономическо развитие и дългосрочната социално-икономическа стабилност.

III. ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Научно-теоретични приноси

1. **Синтез на класическата, неокласическата и ендегенната теории на растежа в контекста на Косово.**- Изследването систематично свързва класическите теории за икономически растеж с модерните ендегенни подходи, предоставяйки цялостна концептуална рамка за анализ на малки икономики със значителна роля на аграрния сектор.

2. **Адаптиране на ОСП на ЕС в икономическата структура на Западните Балкани-** Чрез сравнение на принципите и реформите на ОСП с политическата среда в земеделието на Косово и Западните Балкани, изследването развива теоретичното разбиране за предизвикателствата пред хармонизацията на политиките в страните – кандидатки и потенциални кандидатки за членство в ЕС.
3. **Връзка между макроикономическата стабилност и земеделското развитие-** Дисертацията концептуализира структурна зависимост между макроикономическите условия и представянето на аграрния сектор, като подчертава ролята на земеделието както като двигател на растежа, така и като стабилизиращ фактор по време на икономическа нестабилност.
4. **Многостранна рамка за земеделска конкурентоспособност-** Предложена е теоретична рамка, която интегрира иновациите, устойчивостта, съгласуването на политиките и пазарната ориентация в единен модел за оценка на конкурентоспособността на земеделието в преходните икономики.

2. Научно-приложни приноси

1. **Емпирични доказателства за ролята на земеделието в икономическия растеж на Косово -** Чрез използване на метода на Йохансен за коинтеграция и модела за векторна корекция на грешката (VECM), дисертацията представя иконометрични доказателства за краткосрочните и дългосрочните ефекти на земеделската продукция, капиталообразуването и човешкия капитал върху БВП на глава от населението в Косово.
2. **Политически препоръки за модернизация на земеделието и интеграция в ЕС-** Изследването предлага конкретни, основани на доказателства препоръки за съгласуване на земеделските политики на Косово с рамката на ОСП 2023–2027, чрез съсредоточаване върху стратегическо планиране, мерки за конкурентоспособност, устойчивост и подобряване на качеството на живот в селските райони.
3. **Идентифициране на структурни пропуски в прилагането на земеделската политика.-** Чрез сравнителен анализ с ЕС и Западните Балкани изследването установява основните институционални, финансови и инфраструктурни предизвикателства, които трябва да бъдат преодолені за повишаване на ефективността на сектора.

4. **Рамка за мониторинг и оценка.-** Изследването предлага набор от измерими индикатори за проследяване на напредъка в земеделската конкурентоспособност, устойчивост и хармонизация на политиките, които могат да бъдат интегрирани в Стратегията за земеделие и развитие на селските райони на Косово.

ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Bytyçi, B., 2025, Economic challenges of the agricultural sector of Kosovo. The Journal of Bio based Marketing, vol.2, p.94-108, ISSN 2683-0825, **(10p.)**
2. Bytyçi, B., 2025, SWOT analysis on the economic development of Kosovo. The Journal of Bio based Marketing, p.109-116, ISSN 2683-0825, **(10p.)**
3. Bytyçi, B., 2025, Policies, challenges and achieved level of economic development of Kosovo after independence. The Journal of Bio based Marketing, vol. 2, p.63-74, ISSN 2683-0825, **(10p.)**